

Hadis İliminde “Tarih” Anlayışı ve “Hadis Tarihi” Yazıcılığı

Ahmet YÜCEL*

Giriş

Hadis âlimleri özellikle râvilerin hadis rivâyetine ehliyetlerini ve dolayısıyla hadislerin Hz. Peygamber’e aidiyetini tespitinde tarih bilgisinden istifade etmişlerdir. Doğum ve ölüm tarihlerinden hareketle, râvi ile hocasının görüşüp görüşmediklerinin tespiti, yaşlılık gibi sebeplerle zihnî fonksiyonlarında bozukluk olan râvilerin bu duruma maruz kaldıkları zamanın bilinmesi, râvilerin seyahat ettikleri yerlere girdikleri vakitlerin tayini ve benzeri hususlar ancak bu hâdiselerin tarihlerinin tespitiyle mümkün olabilmektedir. Sehâvî (ö. 902/1496) gibi bazı âlimlerin tarih bilgisini hadis ilimlerinin bir branşı olarak kabul etmesinin sebebi de bu durum olmalıdır.¹ Dolayısıyla hadis ilminde tarih bilgisi öncelikle ve özellikle râvilerle ilgili olarak düşünülmektedir. “Hadis Tarihi” şeklinde ilim tarihi anlayışı ise son dönemlere ait bir yaklaşımdır. Bu araştırmada önce hadis ilminde kurumsallaşma öncesi ve sonrası tarih anlayışı, daha sonra ise modern dönemlerde gelişen bir bilim tarihi olarak “hadis tarihi yazımı” incelenecektir.

I. Hadis İliminde Tarih Anlayışı

Hadis ilminde “tarih” özellikle ilk dönemlerde râvilerle ilgili gündeme gelen bir husustur. Hadis âlimlerinin tarih hakkındaki genel anlayışları da İslâm tarihçilerinden farklılık arz etmekteydi. Bu sebeple hadis âlimlerinin tarih anlayışlarını “ricâl eserlerinde” ve “temel hadis kaynakları”nda olmak üzere iki ayrı başlık altında ele almak isabetli olacaktır.

* Prof. Dr., 29 Mayıs Üniversitesi Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi.

Bu makaleyi okuyarak katkıda bulunan değerli meslektaşlarım Yrd. Doç. Dr. Mustafa Macit Karagözoğlu ve Araştırma Görevlileri Dr. Muhammet Enes Topgöl ve Dr. Rahile Yılmaz’a teşekkür ederim.

1 Mehmet Eren, *Hadis İliminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2012, s. 48.

A. Ricâl Eserlerinde Tarih Anlayışı

Hadis ilminin temel amacı, hadisın aslına uygun olarak sonraki nesillere nakdedilmesini temin ile Hz. Peygamber'e nispet edilen bilgilerin ona aidiyetini tespit etmektir. Tarihî süreç içerisinde hadis âlimlerinin ihtiyaçlara göre ortaya koyup uyguladıkları rivâyet prensipleri ve bu çerçevede geliştirdikleri ıstılahlar söz konusu gayeyi gerçekleştirmeye yöneliktir. Nitekim "tahammülü'l-'ilm" diye ifade edilen hadis öğrenim ve öğretim metotları, yaklaşık hicri ikinci asrın başlarından itibaren yazılı rivâyete geçiş sürecinde isnâdlarda ve hadis metinlerinde yapılabilecek yazı hatalarını önlemek amacıyla geliştirilip uygulanan yöntemlerdir. Sahâbe nesli de dahil, hadisi nakleden râvilerin zikredilmesi de hadisın kimler vasıtasıyla geldiğini tespite yönelik bir faaliyettir. Hadis ilimlerinden biri ve en önemlisi kabul edilen "cerh ve ta'dîl" ise isnâdda yer alan râvilerin hadis rivâyetine ehliyetlerini incelemektedir.

Görüldüğü gibi hadis ilminde "tahammülü'l-'ilm" ile ilgili rivâyet kuralları hadisın aslına uygun olarak sonraki nesillere nakdedilip nakdedilmediğini, isnâd ve isnâdda yer alan râvileri inceleyen "cerh ve ta'dîl" ise hadisın kaynağına ait olup olmadığını tespit etmeyi amaçlar. Hadis ilminde tarih anlayışı da hadisın kaynağına aidiyetini tespitle ilgili olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Zira hadis âlimleri hadisın kaynağına aidiyetini, öncelikle hadisi nakleden râvilerin hadis rivâyetine ehliyetleri (cerh ve ta'dîl) açısından incelemekte, daha sonra ise isnâdda yer alan râvilerin hoca-talebe ilişkileri kontrol edilmektedir. Güvenilir râvilerden oluşan bir isnâdla rivâyet edilen herhangi bir hadisın kaynağına aidiyeti için ayrıca tüm râvilerin hoca-talebe ilişkisinin de tespit edilmesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle isnâdın munkatı' değil muttasıl olması gerekmektedir.

Hadislerin kaynağına aidiyetini belirlemede hoca-talebe ilişkisini, başka bir ifadeyle isnâddaki inkitâ ve ittisâli tespit, hoca ve talebenin vefat ve mümkünse doğum tarihlerini bilmeyi gerektirmektedir. Başka bir ifadeyle râvinin, kendisinden rivâyette bulunduğu hocasının dönemine yetişip yetişmediği, yetişmişse onunla karşılaşmış karşılaşmadığı, karşılaşmışsa ondan hadis alıp almadığı gibi hususların belirlenerek isnâddaki inkitâ', irsâl, tedlis gibi kusurların tespiti önem arz etmektedir. Kaynaklarda vefat tarihi bilgisinin, râvilerin hakikatte rivâyette bulunmadıkları âlimlerden hadis aldıkları yönündeki asılsız iddiaların tespitine imkân verdiğine dair misaller bulunmaktadır.² *Dolayısıyla hadis ilminde "tarih" denildiğinde genel tarih değil, konusu gereği "râviler tarihi-biyografisi" kastedilmektedir.* Râvilerin kimliği ve kişiliği, hoca-talebe ilişkisi, hadis rivâyetine ehliyeti gibi bilgiler yanında özellikle vefat tarihini vermesi sebebiyle ilk dönem ricâl kitaplarına "târîh", "târîhu'r-ruvât", "târîhu's-sikât", "târîhu'd-duafâ", "vefeyât",

2 Misal için bkz. Emin Aşıkutlu, *Ricâl İlimine Giriş*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2007, s. 142.

“vefeyâtü’r-ruvât”, “vefeyâtü’r-ruvât ve mevâliduhum” gibi isimlerin verilmesi de bu durumu desteklemektedir. Nitekim Yahyâ b. Maîn’in (ö. 233/847) *et-Târih*³, Buhârî’nin (ö. 256/870) *et-Târihu’l-kebîr*⁴, *et-Târihu’l-evsat* ve *et-Târihu’s-sağîr*⁵, Ebü’l-Hasan el-İclî’nin (ö. 261/875) *Târihu’s-sikât*⁶, İbn Ebû Hayseme’nin (ö. 279/892) *et-Târihu’l-kebîr*⁷, İbn Şâhin’in (ö. 385/996) *Târihu esmâi’s-sikât*⁸, *Târihu esmâi’d-duafâ ve’l-kezzâbîn*⁹ ve günümüze ulaştığı bilinmeyen *et-Târihu’l-kebîr*’i ilk dönemde râviler hakkında yazılmış “târih” başlığını taşıyan eserlere örnek olarak zikredilebilir.

Râvilerin özellikle vefat tarihlerini tespite yönelik “vefeyât” başlığını taşıyan müstakil eserler de telif edilmiştir. Ebü’l-Kasım el-Begavî’nin (ö. 317/929) *Târihu vefâti’s-şuyûh*¹⁰, İbn Zebr er-Rabâî’nin (ö. 379/989) *Târihu mevlidi’l-ulemâ ve vefeyâtihim*¹¹, Radıyyüddin es-Sâğânî’nin (ö. 650/1252) *Derrü’s-sahâbe fi beyâni mevazi’i vefeyâti’s-sahâbe*¹² sözü edilen eserlerin en tanınmışlarıdır.¹³ İlk dönemde yazılan “tabakât” başlığını taşıyan kitaplar da “râviler tarihi” ile ilgili eserlerdir. Bu başlığı taşıyan kitaplarda râviler sahâbe, tâbiîn, tebe-i tâbiîn şeklinde nesillere ayrılarak incelenir. Râvilerin tabakalarını bilmek suretiyle râviler arası irtibat ve hadisin mürsel, munkatı’, mu’dal ve müdelles olup olmadığı tespit edilir. “Tabakât” başlığını taşıyan eserlerin en tanınmış, İbn Sa’d’ın (ö. 230/845) *et-Tabâkâtü’l-kübrâ* isimli eseridir.¹⁴

Söz konusu eserlerin dışında ilk dönemde “es-Sikât”, “ed-Duafâ ve’l-metrûkîn” “el-Cerh ve’t-ta’dîl” gibi farklı başlıklarla yazılan ricâl kitaplarında da râvilerin vefat tarihleri tespit edilmiştir. Sonraki dönemlerde Abdülganî el-Makdisî’nin (ö. 600/1203) *el-Kemâl fi esmâi’r-ricâl*’i ve onu esas alan Mizzî’nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü’l-Kemâl fi esmâi’r-ricâl* ve İbn Hacer el-Askalânî’nin (ö. 852/1448)

3 Eser Ahmed Muhammed Nurseyf tarafından 1399/1979 tarihinde Mekke’de yayımlanmıştır.

4 Eser 1361-1364 tarihinde Haydarâbâd’da yayımlanmıştır.

5 Eserin farklı baskıları için bkz. M. Mustafa el-A’zamî, “Buhârî, Muhammed b. İsmail”, *DİA*, c. 6, s. 371.

6 Eser 1405/1984 tarihinde Abdülmü’tî Emin Kal’acî tarafından Beyrut’ta neşredilmiştir.

7 Eser Salah Fethi Halel tarafından yayımlanmıştır (Kahire 1424/2004).

8 Eser Abdülmü’tî Emin Kal’acî (Beyrut 1406/1986) ve Subhî es-Sâmerrâî (Küveyt 1402/1982) tarafından yayımlanmıştır.

9 Eser Abdürrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşgarî tarafından yayımlanmıştır (Medine 1409/1989).

10 Eser Muhammed Üzeyr Şems tarafından yayımlanmıştır (Bombay 1409/1988).

11 Eserin farklı baskıları için bkz. Mehmet Efendioğlu, “Vefeyât”, *DİA*, c. 43, s. 604.

12 Eserin farklı baskıları için bkz. Efendioğlu, “Vefeyât”, *DİA*, c. 43, s. 604.

13 Vefeyât kitapları hakkında geniş bilgi için bkz. Eren, *Hadis İliminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, s. 312-328; Efendioğlu, “Vefeyât”, *DİA*, c. 42, s. 603-604.

14 Eserin farklı baskıları için bkz. Mustafa Fayda, “İbn Sa’d”, *DİA*, c. 20, s. 295, 297. Tabakât kitapları hakkında geniş bilgi için bkz. Eren, *Hadis İliminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, s. 329-343.

Tehzîbü't-Tehzîb'i gibi Kütüb-i Sitte râvilerini ihtiva eden hacimli ricâl kitaplarında da râvilerin doğum ve -özellikle- vefat tarihleri verilmiştir.

Hadis âlimlerinin tarih bilgisinden istifade etmeleri râvi ve rivâyetlerin tenkidıyla ilgilidir. Râvi ile hocasının görüşüp görüşmedikleri (likâ) veya aynı asırda yaşayıp yaşamadıkları (muâsarât), yaşlılık gibi sebeplerle zihnî fonksiyonlarında bozukluk (ihtilât) olan râvilerin bu duruma mâruz kaldıkları tarih ve seyahat ettikleri yerlere girdikleri vakitler öncelikle râvilerin doğum ve ölüm tarihlerinin tespitiyle mümkün olabilmektedir. Ricâl kitaplarında râvilerin özellikle ölüm tarihlerinin verilmesine hassasiyet gösterilmesi bu açılardan son derece önem arz etmektedir. Ancak ricâl kitapları biyografik olarak râvilerin doğumundan ölümüne hayatlarının tamamını değil, özellikle hadis ilmindeki yerlerini tespite yönelik bilgiler ihtiva etmektedir.¹⁵

Netice itibariyle râvilerle ilgili eserlerde yer alan “tarih”, geçmişin genel ve kapsamlı bir incelemesini ifade etmemekte olup, özellikle rivâyet ehliyetleri açısından râvilerle ilgilenmektedir. Bu sebeple râvilerin hadis rivâyetine ehliyetini inceleyen ilme “cerh ve ta’dil ilmi” yanında “ricâl ilmi” ve “ricâl tarihi ilmi” de denilmiştir.¹⁶

B. Temel Hadis Kaynaklarında Tarih Anlayışı

Hadis âlimlerinin tarih anlayışları incelenirken hadis kitaplarında geçmişe ait tarihî malzeme ihtiva eden bölümler hakkında da bilgi vermek gerekmektedir. Temel hadis kaynaklarında önceki peygamberler hakkındaki rivâyetler, “Bed’ü'l-halk”, “Enbiyâ”, “Kasasu'l-enbiyâ”; Hz. Peygamber'in hayatını ve savaşlarını ihtiva eden rivâyetler, “siyer ve megâzî”; sahâbe ile ilgili bilgiler, “Menâkıb”, “Ashâbü'n-Nebi”, “Menâkıbü'l-ensâr”, “Fezâilü's-sahâbe” isimli bölümlerde yer almaktadır. Bu bölümler doğrudan peygamberler tarihi, siyer, İslâm tarihi ve sahâbe nesliyle ilgili bilgiler ihtiva ettiği gibi diğer bölümlerde de sözü edilen konularda dağınık olarak azımsanmayacak miktarda rivâyet malzemesi bulmak mümkündür.

Burada hadis kaynaklarındaki “tarih” anlayışının anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla sadece Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* isimli eserindeki ilgili bölümlerin muhtevaları verilmekle yetinilecektir. Buhârî söz konusu eserinin “Bed’ü'l-halk/ Yaratılış” bölümünde yaratılış hakkındaki âyetlerle ilgili hadislerin¹⁷ yanında

15 Ricâl kitapları ve özellikleri hakkında bkz. Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, s. 50-66; Aşıkutlu, *Ricâl İlmine Giriş*, s. 43-51.

16 Emin Aşıkutlu, *Fesevî ve Ricâl İlmindeki Yeri*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2007, s. 80.

17 Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981, “Bed’ü'l-halk”, 1, 2, 3, 4.

mi'rac¹⁸, melekler¹⁹, cennet²⁰, cehennem²¹, iblis²², cinler²³, fitneler²⁴, sineğin yemek kabına düşmesi²⁵ gibi konuları da ele almaktadır. “Enbiyâ/Peygamberler” bölümünde başta Hz. Âdem olmak üzere Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen peygamberler²⁶ ile Ashâb-ı kehf ve mağara hadisi gibi İsrâiloğulları kıssalarına²⁷ yer vermektedir. “Menâkıb/Menkâbeler” bölümünde insanların kabileler halinde yaratıldıkları ve insanın kabilesinin değil bireysel kişiliğinin önemli olduğu²⁸, Hz. Peygamber'in Kureyş kabilesiyle ilgili açıklamaları²⁹, nesebini inkar etmenin doğru olmadığı³⁰, Gıfar, Müzeyne gibi bazı Arap kabileleri, Zemzem kuyusu³¹, câhiliyye anlayışını terk etmek³², Hz. Peygamber'in isimleri³³, Hz. Peygamber'in son nebi olması³⁴, Hz. Peygamber'in vefatı³⁵, Hz. Peygamber'in künyesi³⁶, Hz. Peygamber'in vasıfları³⁷, peygamberliğin alâmetleri³⁸, müşriklerin Hz. Peygamber'den mucize istemeleri³⁹ konularıyla ilgili hadisler bulunmaktadır. “Fezâilü ashâbü'n-nebî/Sahâbenin Faziletleri” bölümünde başta dört halife olmak üzere Mekkeli muhâcir Müslümanların faziletleri ile ilgili hadislere yer verilmektedir.⁴⁰ “Menâkıbü'l-ensâr/Ensar'ın Menkâbeleri” bölümünde ensarı sevmenin gerekliliği⁴¹, başta Sa'd b. Muaz olmak üzere ensardan bazı sahâbiler hakkında Hz. Peygamber'in açıklamaları⁴²,

18 Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 6.

19 Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 7.

20 Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 8, 9.

21 Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 10.

22 Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 11.

23 Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 12, 13, 14.

24 Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 15.

25 Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 16, 17.

26 Buhârî, “Enbiyâ”, 1-49.

27 Buhârî, “Enbiyâ”, 50-53.

28 Buhârî, “Menâkıb”, 1.

29 Buhârî, “Menâkıb”, 2, 3.

30 Buhârî, “Menâkıb”, 5, 16.

31 Buhârî, “Menâkıb”, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13.

32 Buhârî, “Menâkıb”, 8.

33 Buhârî, “Menâkıb”, 17.

34 Buhârî, “Menâkıb”, 18, 22.

35 Buhârî, “Menâkıb”, 19.

36 Buhârî, “Menâkıb”, 20.

37 Buhârî, “Menâkıb”, 23, 24.

38 Buhârî, “Menâkıb”, 25.

39 Buhârî, “Menâkıb”, 27.

40 Buhârî, “Ashâbü'n-nebî”, 1-30.

41 Buhârî, “Menâkıbü'l-ensâr”, 4.

42 Buhârî, “Menâkıbü'l-ensâr”, 12-19.

Allah Rasûlü'nün Hz. Hatice ile evlenmesi⁴³, Kâbe'nin onarımı⁴⁴, müşriklerin Hz. Peygamber ve Mekkeli Müslümanlara yönelik baskıları⁴⁵, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Zer el-Gıfârî'nin Müslüman olmaları⁴⁶, Habeşistan'a hicret⁴⁷, isrâ⁴⁸ ve mi'rac⁴⁹ gibi konulardaki hadisler söz konusu edilmektedir. "Megâzî/Hz. Peygamber'in Savaşları" bölümünde Bedir Gazvesi⁵⁰, Uhud Gazvesi⁵¹, Hendek Gazvesi⁵², Benî Mustalık Gazvesi⁵³, Hudeybiye Antlaşması⁵⁴, Hayber Gazvesi⁵⁵, Mekke'nin Fethi⁵⁶, Medine'ye gelen heyetler⁵⁷, Hz. Peygamber'in hastalığı, son sözleri, vefatı⁵⁸ ve benzeri konulara yer verilmektedir.

"Bed'ü'l-halk" bölümünde mi'rac, fitneler, sineğin yemek kabına düşmesi; "Menâkıb" bölümünde Hz. Peygamber'in isimleri, Hz. Peygamber'in künyesi; "Menâkıbu'l-ensâr" bölümünde Allah Rasûlü'nün Hz. Hatice ile evlenmesi, Kâbe'nin onarımı, Müşriklerin Mekkeli Müslümanlara yönelik baskıları, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Ebû Zer el-Gıfârî'nin Müslüman olmaları, Habeşistan'a hicret, isrâ, mi'rac gibi Mekke dönemiyle ilgili bilgiler ile "Megâzî" bölümünde Hz. Peygamber'in hastalığı, son sözleri ve vefatı hususlarına yer verilmesi bölümlerde konu bütünlüğüne ve kronolojik sıraya riayette hassas olunmadığına delalet etmektedir. Bu durum özellikle ilk dönem hadis âlimlerinin geçmişe ait olaylara dair rivâyetleri zaman ve yer göstererek anlatan, bunların sebep ve sonuçlarını, birbirleriyle ilişkilerini ele alma tarzında sunan tarihçi anlayışıyla⁵⁹ değil, isnâdlı olarak nakletmeyi tercih eden hadisçi anlayışıyla kaydettiklerini göstermektedir.

Görüldüğü gibi hadis kitaplarının ilgili bölümlerinde tarihî olaylar ve şahsiyetlerle ilgili yer alan hadis malzemesi tarihçi mantığıyla değil hadisçi anlayışıyla derlenmiştir. Bu açıdan her ikisi de geçmişe ait haberlerle ilgilenmeleri ve onları

43 Buhârî, "Menâkıbu'l-ensâr", 20.

44 Buhârî, "Menâkıbu'l-ensâr", 25.

45 Buhârî, "Menâkıbu'l-ensâr", 29.

46 Buhârî, "Menâkıbu'l-ensâr", 30, 33, 35.

47 Buhârî, "Menâkıbu'l-ensâr", 37.

48 Buhârî, "Menâkıbu'l-ensâr", 41.

49 Buhârî, "Menâkıbu'l-ensâr", 42.

50 Buhârî, "Megâzî", 3-13.

51 Buhârî, "Megâzî", 17-27.

52 Buhârî, "Megâzî", 29-30.

53 Buhârî, "Megâzî", 32.

54 Buhârî, "Megâzî", 35.

55 Buhârî, "Megâzî", 38.

56 Buhârî, "Megâzî", 46-53.

57 Buhârî, "Megâzî", 67-76.

58 Buhârî, "Megâzî", 83, 84, 85.

59 Mustafa Fayda, "Tarih", *DİA*, c. 40, s. 30.

derlemelerine rağmen hadis ve tarih ilimleri, haberler hakkında farklı yöntemler kullanmışlardır. Hadis ve tarih ilimlerinin yaklaşık hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren farklı yöntemler kullanan iki ayrı ilim dalı oldukları söylenebilir. İlk dönemlerde Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), Âsım b. Ömer b. Katâde (ö. 120/737), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/741), Musâ b. Ukbe (ö. 141/758), İbn İshak (ö. 151/768) ve Vâkîdî (ö. 207/822) gibi Hz. Peygamber’in hayatını ve gazvelerini yazan müellifler aynı zamanda hadis ilmiyle de tanınan ve birçok hadisin isnâdında yer alan âlimlerdir. Ancak söz konusu âlimler “tarih” ve “megâzî” konusundaki rivâyet ve teliflerinde gerek geçmişe ait olayların zaman ve mekânlarını tespit etme, kronolojik olarak sunma ve olayın tamamını zikretme, birbirleriyle ilişkilerini ele alma, bazen Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsîler’den ve onların kitaplarından nakillerde bulunma hususlarında, gerekse isnâdlarda telif yapmaklarından hadis rivâyetinden farklı bir yöntem kullanmaktaydı.

Hadis âlimleri ise eserlerinde siyer ve İslâm tarihini ilgilendiren birçok rivâyete yer verdikleri halde bunları gerek kronolojik, gerekse metinsel bir bütünlük içinde sunmayı amaçlamamışlardır. Zira hadis âlimleri kendilerine isnâdlı şekilde ulaşan bilgileri herhangi bir değişikliğe uğratmadan kaydedip aktarma görevini üstlenmişlerdir. Dolayısıyla siyer ve İslâm tarihini ilgilendiren bilgiler hadis kitaplarında belirli bölümler ve alt başlıklarda münferit veriler halinde sıralanmıştır. Başka bir ifadeyle hadis âlimlerinin hadis kitaplarının söz konusu bölümlerinde tarih yazımını hedeflemedikleri; Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsîler gibi diğer din mensupları değil sadece Müslümanlar vasıtasıyla elde edilen bilgileri isnâdlı nakletmek suretiyle araştırmaya müsait tarihî malzemeyi toplama görevini üstlendikleri söylenebilir. Nitekim geçmişe ait bilgilerin naklinde isnâd kullanımı hadisçiler açısından son derece önemlidir. Hatta bazı hadis âlimleri isnâdın önemini “isnâd dindendir”, “isnâd mü’minin silahıdır” diyerek ifade etmekteydi. İlk siyer ve İslâm tarihi müellifleri ise naklettikleri haberleri bazen isnâdsız nakletmekteydi. Söz gelimi ilk siyer ve İslâm tarihi müelliflerinden kabul edilen İbn İshak eserinde Câhiliye çağına, Yemen tarihine, Arap kabileleriyle onların putlarına, Hz. Peygamber’in dedelerine ve Mekke halkının dinî anlayışına yer verilen bölümü yazarken sened zikretmemiştir.⁶⁰ İsnad hususunda son derece hassas olan hadisçiler açısından ise bu durum büyük bir eksiklik. Ahmed b. Hanbel’den nakledilen “Üç çeşit kitabın aslı yoktur. Bunlar, meğazî, melâhim ve tefsir kitaplarıdır”⁶¹ sözünde, meğazî ve zikredilen diğer konulardaki rivâyetleri eleştirmesinin sebebi de bu olmalıdır. Ayrıca hadis âlimleri başta Hz. Peygamber’in hayatı olmak üzere geçmişe ait bilgilerin Müslümanlar vasıtasıyla alınması gerektiğini, İslâm ve İslâm tarihiyle ilgili bilgilerde diğer din

60 Fayda, “İbn İshak”, *DİA*, c. 20, s. 95.

61 Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali, *el-Câmi’ li-ahlâkî’r-râvî ve âdâbî’s-sâmi’* (nşr. Mahmud et-Tahhân), Riyad 1403/1983, c. 2, s. 162.

mensuplarına güvenilemeyeceğini düşünmekteydiler. Geçmişe ait bilgileri tarihçi mantığıyla derleyen İslâm tarihçileri ise bu konuda hadisçiler kadar hassas değillerdi ve bazen Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsilerden ve onların kitaplarından nakillerde bulunabiliyorlardı. Nitekim İbn İshak, Ehl-i hadis geleneğinden ayrılarak Ehl-i kitap'la ilgili haberlerde Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsilerden ve onların kitaplarından nakillerde bulunmakta, bunları da aldığı kaynağı zikretmek yerine "Tevrat ehli", "ilk kitap ehlinden bazı kimseler", "acemlerden söz nakledenler" gibi müphem ifadeler kullanmaktaydı. Ayrıca o, Eski ve Yeni Ahid tercümelerinden bazı haberleri aynen aktarmaktaydı.⁶² Bu durum, râvinin Müslüman olmasını en temel şart olarak gören hadisçilerin kabul etmesi mümkün olmayan bir husustu. İmâm Mâlik (ö. 179/795) ise İbn İshak'ı Hz. Peygamber'in Hayber, Kureyza, Nadir gibi gazvelerine dair bilgileri Yahudi asıllı Müslümanlardan alması sebebiyle bile eleştirmekteydi.⁶³

Tarihçilerin özellikle isnâdları birleştirerek (telfiku'l-isnâd) kimin neyi dediğinin belli olmayacağı bir şekilde olayları anlatmaları, bazen şahsî görüşlerini de rivâyetlere eklemeleri, başka bir ifadeyle birçok malzemeyi tek bir olayın parçası haline getirmeleri de hadisçiler açısından kabul edilemez bir yaklaşımdı. 'Urve b. Zübeyr, Âsım b. Ömer b. Katâde (ö. 120/737), İbn Şihâb ez-Zühri, Musâ b. 'Ukbe, İbn İshak ve Vâkîdî gibi "Megâzî" müellifleri eserlerinde bu yöntemi kullanmaktaydı. Önde gelen tarihçi İbn İshak hakkında Ahmed b. Hanbel'in "Metnin kime ait olduğunu açıklamadan bir hadisi aynı anda birçok kimseden rivâyet ediyor"⁶⁴ açıklaması hadisçilerin tarihçileri kullandıkları yöntemleri itibarıyla eleştirdiklerini göstermektedir.

Verilen bilgilerden ilk dönem hadis âlimlerinin telif ettikleri temel hadis kaynaklarında geçmişe ait bilgileri tarihçi mantığıyla değil kendi yöntemleri çerçevesinde farklı başlıklar altında topladıkları görülmektedir. Aşağıda yaklaşık hicrî beşinci asırdan itibaren İslâm eğitim tarihinde kurumsallaşmaya geçilmesiyle birlikte hadis eğitimi, hadis ilminde tarih anlayışı ve özellikle hadis ilminin kendi tarihini yazması ile ilgili gelişmeler ele alınacaktır.

II. Kurumsallaşma ve Hadis İlmi

Bilindiği gibi yaklaşık ilk dört asır süresince eğitim-öğretim genellikle mescid ve câmilerde yapılmaktaydı. Büyük Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) kendi adıyla anılan Nizâmiye medreselerini kurmasıyla eğitim-öğretimde kurumsallaşma dönemi başlamıştı. Bu medreselerde başlangıçta genellikle İslâm dünyasında otorite kazanmış temel hadis kitapları okutulmaktaydı.⁶⁵

62 Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2008, s. 236, 239-240; Fayda, "Siyer ve Megâzî", *DİA*, c. 37, s. 322; a.mlf., "İbn İshak", *DİA*, c. 20, s. 95.

63 Fayda, "İbn İshak", *DİA*, c. 20, s. 94.

64 İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalâni, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydarâbâd 1326, c. 9, s. 43. Ayrıca bkz. Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, s. 127-128, 181, 212, 257, 320, 332-334.

65 Ahmet, Yücel, *Hadis Tarihi*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2014, s. 142.

Osmanlı dönemi dârülhadis ve medreselerinde de genellikle temel hadis kaynakları, hadis usûlü ve ricâl tenkidi ile ilgili eserler okutulmaktaydı. Buhârî ve Müslim’in *el-Câmiu’s-sahîh*’leri, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Tirmizî ve Nesâî’nin *Sünen*’leri, Beyhakî’nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü’l-kübrâ*’sı, Begavî’nin (ö. 516/1122) temel hadis kaynaklarından derlediği *Mesâbîhu’s-sünne*’si, Kâdi İyâz’ın (ö. 544/1149) Hz. Peygamber’in sevgisine ve Müslümanlar üzerindeki haklarına dair *eş-Şifâ bi ta’rîfi hukûki’l-Mustafâ*’sı, İbnü’l-Esir el-Cezerî’nin (ö. 606/1210) *Kütüb-i Sitté*’deki hadisleri bir araya toplayan *Câmiu’l-usûl liehâdisi’r-Resûl*’ü, Radiyyüddin es-Sağânî’nin (ö. 650/1252) sahih hadislerden seçerek derlediği *Meşâriku’l-envârî’n-nebeviyye*’si ve bu eserin İbn Melek (ö. 821/1418) tarafından telif edilen şerhi *Mebârikü’l-ezhâr fi şerhi Meşâriki’l-envâr*’ı, İbn Hacer el-Askalânî’nin (ö. 852/1449) ibadet, hukuk ve muâmelâta dair sahih hadisleri ihtiva eden *Bulûğü’l-merâm min edilleti’l-ahkâm*’ı Osmanlı dönemi medreselerinde okutulan hadis kitaplarıydı. Söz konusu medreselerde bir öğrenci bu eserlerin tamamını değil hoca tarafından tercih edilen hadis metinleri ve hadis usûlü eserlerini okumaktaydı.

İbnü’s-Salâh’ın *Ulûmü’l-hadis*’i, Zeynüddin el-İrâkî’nin (ö. 806/1404) İbnü’s-Salâh’ın *Mukaddime*’sini 1002 beyitte özetlediği *el-Elfiyye*’si, İbn Hacer el-Askalânî’nin İbnü’s-Salâh’ın eserinin muhtasarı olan *Nuhbetü’l-fiker*’i ile müellifi tarafından yapılan *Nüzhetü’l-nazar fi tavzihi Nuhbetü’l-fiker*’i ve Birgivî’nin (ö. 981/1573) küçük hacimli *Risâle fi usûli’l-hadis*’i Osmanlı dönemi medreselerinde okutulan hadis usûlü kitaplarıydı.⁶⁶

Verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere gerek mescid ve câmilerin eğitim merkezi olarak kullanıldığı ilk dört asırda gerekse eğitim-öğretimin medrese ve dârülhadislerde yapıldığı kurumsallaşma döneminde hadis tarihi ismini taşıyan bir eser ve ders bulunmamaktadır.

III. Modern Dönem ve Hadis Tarihi Dersi

XVI. yüzyılda altın çağını yaşayan Osmanlı medreseleri giderek bozulmaya başlamış ve XVII. yüzyıldan itibaren öğretim sadece dinî ilimlere münhasır kalırken kalitesi de düşmüştü. XVIII. yüzyıldan itibaren ise medreselerin ıslahı için teşebbüsler yapılmaya başlanmış ancak istenilen sonuç elde edilememiştir.⁶⁷ Dönemin idarecileri ülkenin Batı tarzında bir üniversiteye ihtiyacı bulunduğu inanmaktaydı. Nitekim XIX. yüzyılda yükseköğretim müessesesi olarak kurulan Dârülfünûn, Batı kaynaklı yeni bilimlerin eğitiminin yapılacağı bir kurum şeklinde düşünülmüştü.⁶⁸ 1908’de II. Meşrutiyet’in ilânından sonra konu daha ciddi olarak ele alındı. 1914’te hazırlanan

66 Osmanlı medreselerinde okutulan hadis ve hadis usûlü eserleri hakkında bkz. Ekrem Yücel, “Osmanlı Devri Dârü’l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi”, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 266-268; Salih Karacabey, “Osmanlı Medreselerinin Son Dönemi’nde Hadis Öğretimi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 8/8, 1999, s. 160.

67 Mübahat Kütükoğlu, “Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliyye Medresesi”, *DİA*, c. 8, s. 507.

68 Ekmeleddin İhsanoğlu, “Dârülfünûn”, *DİA*, c. 8, s. 521, 523.

İslâh-ı Medâris Nizamnâmesi ile İstanbul'daki medreseler "Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi" adı altında tek bir medreseye dönüştürüldü. Burada dinî bilgilerle birlikte, tarih, coğrafya, astronomi, fizik, kimya gibi derslere yer verilmiş; Almanca, Fransızca, İngilizce veya Rusça'dan birinin seçilmesi mecburiyeti de getirilmişti.⁶⁹

Osmanlı'nın son dönemlerinde kurulan bazı medreselerde hadis, hadis usûlü derslerinin dışında "Nakd-i Ricâl" dersi de okutulmaktadır. Nitekim 1914 yılında kurulan Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin Kısım-ı Âlî'sinin müfredatında 1. sınıfında haftada 2 saat "Hadis Usûlü" dersi, 1., 2., 3. ve 4. sınıflarında haftada 3 saat "Hadis" dersi bulunmaktadır.⁷⁰ Medresetü'l-Mütehassısîn ile ihtisas medresesi hüviyetindeki Süleymaniye Medresesi'nin Tefsir-Hadis şubelerinde "Hadis" ve "Hadis Usûlü" derslerine ilave olarak birinci ve ikinci sınıflarda haftada ikişer saat olmak üzere "Nakd-i Ricâl" dersi de bulunmaktadır.⁷¹

3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler lağvedildi. Dinî tedrisat için İstanbul Dârülfünûn bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi açıldı. İstanbul Dârülfünûnu hakkında 21 Nisan 1924'te kabul edilen kanunun hükümlerine göre çıkan Dârülfünûn Tâlimatnâmesinin 8. maddesine göre İlahiyat Fakültesi dersleri arasında "Tefsir ve Tefsir Tarihi", "Hadis ve Hadis Tarihi", "Kelam Tarihi", "Tasavvuf Tarihi" gibi temel İslâm bilimlerinin tarihi ile ilgili dersler bulunmaktaydı.⁷² Böylece İslâm tarihinde ilk defa temel İslâm bilimlerinin tarihini ele alan dersler konulmuştu. "Hadis Tarihi" dersi de bunlardan biriydi. Yeni kurulan İlahiyat Fakültesi'ndeki ders programı "bir nevi sosyoloji fakültesi" şekline dönüştürülmekle eleştirilmiş; İslâmî bilgilerin esas, sosyolojik bilgilerin yardımcı olması gerektiğine dikkat çekilmiştir.⁷³

İstanbul Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nde "Hadis ve Hadis Tarihi" dersini okutmak üzere Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'ne ilk defa 1 Mayıs 1924 tarihinde müderris olarak Ahmet Hamdi Akseki (ö. 1951) atanmıştır. Ancak Akseki aynı tarihte Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi'nin isteği üzerine, Diyanet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşavere azalığına tayin edilmiştir.⁷⁴ Bunun üzerine Hadis Tarihi dersini 1926 tarihine kadar İzmirli İsmail Hakkı

69 Kütükoğlu, "Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi", *DİA*, c. 8, s. 507-508; İhsanoğlu, "Dârülfünûn", *DİA*, c. 8, s. 524. Medreselerin gerilemesi ve ıslahat hareketleri hakkında geniş bilgi için bkz. Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1983, s. 131-334.

70 Karacabey, "Osmanlı Medreselerinin Son Dönemi'nde Hadis Öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, c. 8, sy. 8, 1999, s. 156.

71 Karacabey, "Osmanlı Medreselerinin Son Dönemi'nde Hadis Öğretimi", s. 157, 158-159; Yücel, "Osmanlı Devri Dârü'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi", s. 278.

72 Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1999, s. 41-42; a. mlf., "İlahiyat Fakültesi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, 1999, s. 258-259; Hamit, Er, *İstanbul Darülfünûnu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, İstanbul: İslam Medeniyeti Vakfı Yayınları, 1993, s. 13, 16, 18.

73 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 215.

74 Ali Arslan, "İstanbul Darülfünûnu İlahiyat Fakültesi'nin İkinci Defa Kuruluşu: Medreselerin Yüksek Kısmından Darülfünûn İlahiyat Fakültesine Geçiş", *Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu*, İstanbul 2010, s. 94; Süleyman Hayri Bolay, "Akseki, Ahmet Hamdi", *DİA*, c. 2, s. 294.

Bey (ö. 1946)⁷⁵, 11 Ekim 1926 tarihinden fakültenin kapatıldığı 1 Ağustos 1933’e kadar ise Hadis Tarihi müderrisliğine getirilen Arapkirli Hüseyin Avni (ö. 1954)⁷⁶ okutmuşlardır. Böylece İslâm ilim tarihinde ilk defa “Hadis Tarihi” ismiyle bir ders okutulmaktaydı. Bu dersi okutan İzmirli İsmail Hakkı’nın *Târîh-i Hadis* ismiyle hazırladığı ders notları ile Arapkirli Hüseyin Avni’nin *Hadis Tarihi Ders Notları*, bu isimle yazılan ilk eserler olmaktadır. Ancak aşağıda açıklanacağı üzere söz konusu eserler ilk olmaları sebebiyle hadis tarihinin tamamını değil kısmi konularını ihtiva etmekteydiler.

31 Mayıs 1933’te çıkan bir kanunla Dârülfünûn kapatılarak yerine üniversite kurulmuştur. Dârülfünûnla birlikte İlahiyat Fakültesi de kapatılmış yerine Edebiyat Fakültesi bünyesinde öğrencisi olmayan İslâm Tetkikleri Enstitüsü açılmıştır.⁷⁷ Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi’nin kapatılmasından 16 yıl sonra 21 Kasım 1949’da ise Ankara Üniversitesi’ne bağlı İlahiyat Fakültesi açılmıştır. 10 yıl sonra 1959’da İmam Hatip okulları mezunlarını kabul eden Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı önce İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü açıldı. Daha sonra 1962’de Konya, 1965’te Kayseri, 1966’da İzmir ve 1969’da Erzurum, 1975’te Bursa, 1976’da Samsun ve 1980’de Yozgat Yüksek İslâm Enstitüleri, 12.02.1971 tarihinde ise Atatürk Üniversitesi’ne bağlı Erzurum’da İslâmî İlimler Fakültesi açıldı.⁷⁸

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin öğretime başladığı 1949-1950 yılındaki ders programında ikinci sınıfta “Hadis” dersine yer verilmiş, 1953-1954 öğretim yılında yapılan programda ise üçüncü ve dördüncü sınıflarda ikişer saat “Hadis” dersi konulmuştur.⁷⁹ Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı Yüksek İslâm Enstitülerinde 1973-1978 öğretim yılına kadar üçüncü sınıfta 2 saat, dördüncü sınıfta 3 saat olmak üzere toplam 5 saat “Hadis” dersi bulunmaktaydı.⁸⁰ 1978-1979 öğretim yılından itibaren Yüksek İslâm Enstitülerinde ilk iki yılı ortak dersler okunduktan sonra üçüncü yıldan itibaren Tefsir-Hadis, Fıkıh-Kelam ve İslam Dini ve Esasları olmak üzere üç bölüme ayrılmıştı. Tefsir-Hadis bölümünde üçüncü sınıfta 6 saat, dördüncü sınıfta 5 saat olmak üzere toplam 11 saat “Hadis” dersi; Fıkıh-Kelam ile İslam Dini ve Esasları bölümlerinde üçüncü sınıfta 2 saat, dördüncü sınıfta 2 saat olmak üzere toplam 4 saat “Hadis” dersi bulunmaktaydı.⁸¹

Yüksek Öğretim Kurulu’nun (YÖK) faaliyete girmesiyle söz konusu Yüksek İslam Enstitüleri, üniversitelere bağlı ilahiyat fakültelerine dönüşmüştür. Bu fakültelerde

75 İzmirli İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi*, nşr. İbrahim Hatiboğlu, İstanbul 2002, (neşreden in mu-kaddimesi) s. 19-20.

76 Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 43; Er, *İstanbul Darülfünûnu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, s. 18; Metin Yurdağur, “Arapkirli Hüseyin Avni”, *DİA*, c. 3, s. 330.

77 Halis Ayhan, “İlahiyât Fakültesi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, 1999, s. 259.

78 Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 223, 234-242; a. mlf., “İlahiyât Fakültesi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, s. 261, 263; Mustafa Öcal, “25. Yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 9, sy. 9, 2000, s. 3.

79 Münir Koştaş, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 31 (Fakültenin Kuruluşununun 40. Yılı Özel Sayısı), s. 11.

80 Öcal, “25. Yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi”, s. 9.

81 Öcal, “25. Yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi”, s. 12.

ders saat ve sınıflarında farklılıklar olmakla birlikte ders isimleri önemli ölçüde aynıydı. Buna göre ilahiyat fakülteleri için kabul edilen yeni eğitim-öğretim programında 1982-1983 öğretim yılı başından itibaren birinci sınıfta “Hadis Usûlü” dersi, ikinci ve üçüncü sınıflarda “Hadis” dersi konulmuştur. Bu dönemde “Hadis Tarihi” hadis dersi içerisinde verilmektedir.⁸² 1996-1997 öğretim yılından itibaren “Hadis Usûlü ve Tarihi” veya “Hadis Tarihi ve Usûlü” adıyla “Hadis Usûlü” ile birlikte “Hadis Tarihi” dersi de ilahiyat fakültelerinin programlarında yer almıştır.⁸³ 1998-1999 öğretim yılı İlahiyat Fakültesi lisans programında “Hadis Tarihi” ve “Hadis Usûlü” ayrı yarıyillarda ikişer saat olarak iki ayrı ders şeklinde konulmuştur.⁸⁴

IV. Hadis Tarihi Yazıcılığı

Yukarıda zikredildiği üzere İslâm eğitim tarihinde hadis tarihi yazıcılığı, Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nde ders olarak konulmasıyla başlamıştır. YÖK'e bağlı ilahiyat fakülteleri müfredatlarında da aynı dersin yer alması ile yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmaları hadis tarihi yazma ihtiyacını artırmıştır. Bu duruma paralel olarak tarihî süreç içinde hadis tarihi başlığını taşıyan veya hadis tarihi konularına yer veren çalışmalarda artış olmuştur. Aşağıda önce “Hadis Tarihi” başlığıyla yazılan müstakil eserler veya aynı başlıkla yazılan bölümler daha sonra hadis tarihi yazıcılığını konu edinen makale, tebliğ ve hadis tarihinin belirli bir dönemini araştıran veya müstakil hadis tarihi amacıyla yazılan kitaplara giriş mahiyetindeki çalışmalar, muhtevaları hakkında da bilgi verilerek zikredilecektir.

A. “Hadis Tarihi” Başlığıyla Yazılan Eserler

İlimlerin tarihini yazma, modern dönemde ön plana çıkan bir anlayıştır. Nitekim Ziya Gökalp'in, “Saniyen İslâmlığa ait müesseselerimizin ananelerini, tarihini tefahhus etmeliyiz. Kelamın, tasavvufun, fıkın tarihlerini bilmeliyiz. Bu müesseselerin nasıl tekamül ettiği, muhtelif muhit ve zamanlarda ne yolda intibak eylediği malum olursa, bu asırda hangi terakkileri kabul edeceği ve istikbalde ne şekilde bir tekamül takip eyleyeceği de anlaşılabilir”⁸⁵ ifadeleri modern dönemde ilimler tarihinin önemine dikkat çeken bir açıklamadır.

Görüldüğü gibi ilim tarihimizde “Hadis Tarihi” adlı bir ders ilk defa Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nde okutulmuş, dersi veren ise İzmirli İsmail Hakkı Bey olmuştur. Okuttuğu ders notlarının daha sonra kitap olarak neşredilmesiyle bu isimle eser yazan ilk kişi de O'dur.

82 Koştaş, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi”, s. 12-13, 22, 26.

83 Öcal, “25. Yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi”, s. 35, 36, 50.

84 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 582-583.

85 Ziya Gökalp, *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak*, İstanbul: Yeni Mecmua Yayınları, 1918, s. 17-18.

a. *Târîh-i Hadis*, İzmirli İsmail Hakkı: Müellifin kuruluşundan 1926 tarihine kadar yaklaşık iki buçuk yıl Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi’nde verdiği ders notlarıdır. İlk defa 1924 (r. 1340) tarihinde İstanbul’da yayımlanan eser, 2002’de İbrahim Hatiboğlu tarafından *Hadis Tarihi* ismiyle yeniden neşredilmiştir. Müellifin, “ilk def’a âcizleri tarafından tedvîn olunan târîh-i hadîs”⁸⁶ ifadeleriyle belirttiği gibi “hadis tarihi” başlığıyla yazılan ilk eserdir. Akademik hadîşçiliğin ilk ürünü kabul edilen eser⁸⁷, müellifi tarafından iki cilt halinde düşünülmüş olup yayımlanan kısmı birinci cildi oluşturmaktadır.⁸⁸ Müellif eserin ikinci cildini tamamlayamamıştır. Burada eserin, İbrahim Hatiboğlu neşri esas alınarak yayımlanmış kısmı tetkik edilecektir.

İzmirli İsmail Hakkı’ya göre hadis tarihi ile hadisin konuları aynıdır. İkisi arasındaki fark, hadis tarihinin hadis ilmini dönemlere ayırarak incelemesidir.⁸⁹ Verdiği bilgilerden İzmirli’nin “hadis” ile “hadis usûlü”nü kastettiği anlaşılmaktadır. Her ikisi de hadis ilminin konularını incelemeleri açısından aynı olsa da bizzat müellifin yazmayı düşünüp gerçekleştirmediği “Hadis Tarihi” ile ilgili verdiği plandan⁹⁰ ikisi arasındaki fark anlaşılmaktadır. Zira “Hadis Tarihi”, hadis ilminin geçirdiği tarihsel süreçlerden bahsetmekte, “Hadis Usûlü” ise rivâyet prensiplerini incelemektedir.

Muhaddislerin unvanları⁹¹, bilgi değeri açısından hadislerin çeşitleri⁹², sıhhat açısından hadis çeşitleri⁹³, güvenilirlik açısından râviler⁹⁴, zayıf hadis ve çeşitleri⁹⁵, mevzû hadis⁹⁶, hadis öğrenim ve öğretim metotları⁹⁷, rivâyet lafızları⁹⁸, râvî ile ilgili bilgiler⁹⁹, ricâl edebiyatı¹⁰⁰, hadis ilimleri (muhtelifü’l-hadîs, nâsîh ve mensûh, ilelü’l-hadîs, müşkilü’l-hadîs, garîbü’l-hadîs)¹⁰¹, temel hadis kaynakları¹⁰² eserde yer alan konu başlıklarıdır. Görüldüğü gibi söz konusu başlıklar bir hadis usûlü eserinde bulunması gereken konulardır. Dolayısıyla eser, bir hadis usûlü eseridir.

86 İzmirli İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi*, İstanbul: Darulhadis Yayınları, 2001, s. 283, dip. 732.

87 Mehmet Emin Özafşar, “Hadisin Neliği Sorunu ve Akademik Hadîşçilik”, *İslâmîyât*, 3/1, 2000, s. 44.

88 İzmirli, *Hadis Tarihi* (neşredenin girişi), s. 26.

89 İzmirli, *Hadis Tarihi*, s. 281.

90 bkz. İzmirli, *a.g.e.*, s. 283.

91 İzmirli, *a.g.e.*, s. 69-70.

92 İzmirli, *a.g.e.*, s. 70-75.

93 İzmirli, *a.g.e.*, s. 79-99.

94 İzmirli, *a.g.e.*, s. 101-102.

95 İzmirli, *a.g.e.*, s. 115-127, 146-153, 159-169.

96 İzmirli, *a.g.e.*, s. 127-146, 264-265.

97 İzmirli, *a.g.e.*, s. 189-192, 204-205.

98 İzmirli, *a.g.e.*, s. 187-189.

99 İzmirli, *a.g.e.*, s. 195-204.

100 İzmirli, *a.g.e.*, s. 256-263.

101 İzmirli, *a.g.e.*, s. 219-222, 266, 267, 268.

102 İzmirli, *a.g.e.*, s. 235-255, 274-277.

Hadislerin cem'i ve tedvini¹⁰³, muhaddislerin mezhepleri¹⁰⁴ ve İmâmiyye Şia'sının hadis anlayışı çerçevesinde hadisle ilgili temel görüşleri, Şia hadis âlimleri, Şia'nın hadis kaynakları hakkında verdiği bilgiler ise eserin hadis tarihiyle doğrudan ilgili konularıdır.¹⁰⁵

Müellifin yer yer işaret ettiği¹⁰⁶ veya eserin sonundaki "hadiste olduğu gibi bâblara, fasıllara ayırarak değil ancak edvâr itibariyle sahasına alır. Bunun için diğer ulûm tarihlerinde olduğu gibi târîh-i hadîste de bir takım edvâr vardır... Bu sekiz devri iki maksatta beyân edeceğiz. Maksad-ı evvel mütekaddimûn devrinden, maksad-ı sâni müteahhirûn devrinden bâhis olacaktır"¹⁰⁷ ifadelerinde olduğu gibi *Hadis Tarihi*'ni daha sonra yazacağı anlaşılmaktadır. İzmirli, hadis tarihini mütekaddimûn ve müteahhirûn olmak üzere önce iki dönem, daha sonra da her birini dörder olarak toplam sekiz dönem olarak ele almak gerektiğini ifade etmektedir.¹⁰⁸ *Hadis Tarihi* başlığını taşıyan bu eserinde ise söz konusu dönemlerden bahsetmemektedir. Bu durum, müellifin bu eserin ders notları mahiyetinde hadis usûlü, hadis ilimleri ve hadis tarihinin bazı konularını özet olarak ele aldığı bir çalışması olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla eser *Hadis Tarihi* ismini taşısa da aslında geniş bir hadis usûlü eseri niteliğindedir. Kitabın sonunda verdiği bilgilerden¹⁰⁹ anlaşıldığına göre İzmirli İsmail Hakkı söz konusu eserinin ikinci cildini sekiz dönem halinde *Hadis Tarihi* olarak yazmayı planlamış ancak bunu gerçekleştirememiştir. O, *Hadis Tarihi*'ni aşağıdaki dönemlere ayırmaktadır:

1. Sahâbe Devri: Hz. Peygamber'in gönderilişinden hicrî 100'lere kadar olan süre.
2. Tâbiûn Devri: Hicrî 100-150 arası.
3. Etbâu't-tâbiîn Devri: Hicrî 150-220 arası.
4. Hicrî 300 senesi başına kadar olan süre.
5. Huffâz-ı seb'a (yedi hâfiz) Devri: Hicrî 460'a kadar devam eden süre.
6. Usûl-i hadisin tamamlandığı hicrî 640'a kadar olan süre.
7. Zevâid Eserleri Dönemi: Hicrî 800'lere kadar olan süre.
8. Zevâid Döneminden günümüze kadar olan süre.

İzmirli hadis tarihinin ilk dönemini nesil esasına, ikinci dönemini ise literatür esasına göre devrelere ayırmaktadır. Başka bir ifadeyle o, mütekaddimûn döneminde

103 İzmirli, *a.g.e.*, s. 62-68.

104 İzmirli İsmail Hakkı bu başlığı geniş olarak ele almayı düşünmüş ancak *Hadis Tarihi*'nde (s. 279-280) konuyla ilgili özet bilgi vermiş, sözü edilen planını uygulama imkânı olmamıştır.

105 İzmirli, *a.g.e.*, s. 225-234.

106 İzmirli, *a.g.e.*, s. 280.

107 İzmirli, *a.g.e.*, s. 281-283.

108 İzmirli, *a.g.e.*, s. 281-283.

109 İzmirli, *a.g.e.*, s. 281-283.

tabaka, müteahhirûn döneminde ise literatürü belirleyici olarak görmektedir.¹¹⁰ Ayrıca o, müteahhirûn dönemi literatürünü de zevâid edebiyatıyla sınırlamaktadır.

b. *Hadis Tarihi Ders Notları*, Arapkirli Hüseyin Avni Karamehmetoğlu: Müellifin 11 Ekim 1926 tarihinden fakültenin kapatıldığı 1 Ağustos 1933'e kadar Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nde verdiği ders notlarıdır. Talebelerinden Mehmet Hazmi Tura, müellifin 1938-1942 yılları arasında bazı ilaveler yaparak ders notlarını geliştirdiğini kaydetmektedir.¹¹¹ *Hadis Tarihi Ders Notları*'nın yayımlandığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi programından anlaşıldığına göre Arapkirli Hüseyin Avni'nin *Hadis Tarihi* derslerinde hadis tarihine giriş, muhaddislerin tabakaları, üçüncü ve dördüncü devirde hadis, hadislerin tedvini ve *Kütüb-i Sitte*, Buhârî hakkında tarihî bilgi, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn'in hadis alma yöntemleri, huffâz-ı seb'a (Dârekutnî, Abdülganî el-Ezdî, Ebû Nuaym el-İsfehânî, Beyhakî, İbn Abdülber ve Hatîb el-Bağdâdî) gibi meşhur muhaddislerin hayatları ve benzeri konuları ele aldığı anlaşılmaktadır.¹¹²

c. *Hadis Tarihi Ders Notları*, Mehmet S. Hatiboğlu: Neşredilmediği için hakkında bilgi bulunmayan hadis tarihiyle ilgili bu notlara yayımlanmış bazı eserlerde işaret edilmektedir.¹¹³

d. *Hadis Tarihi*, Talat Koçyiğit: Eser, 1977'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları arasında neşredilmiştir. Müellif, önsözünde “Hadis Usûlü” konusunda sayısız kitap telif edildiğini ifade ettikten sonra hadis tarihi yazılmasının gerekliliğini, “Hadislerin, Hz. Peygamber devrinden itibaren, İslâm dininin bir gereği olarak, kazandığı büyük değere paralel bir şekilde rivayetini, rivayetindeki gelişmeyi, çeşitli tehlikeler karşısında onları koruma görevini yüklenen hadisçilerin faaliyetlerini, tedvin ve tasnifini, kısacası tarihini inceleyen bir kitap telif edilmemiştir. Usûl kitaplarında, zikrettiğimiz bu konulara kısa temaslara yapılmış olsa bile, bunları, bir tarih çerçevesi içinde değerlendirmek ve aralarında tarihî bir irtibat sağlamak hemen hemen imkânsız gibidir”¹¹⁴ cümleleriyle açıklamaktadır. Buna göre “Hadis

110 H. Musa Bağcı'nın “İzmirli kitabını ‘Mütekaddimûn Dönemi-Öncekiler’ ve ‘Müteahhirûn Dönemi-Sonrakiler’ olmak üzere ikiye ayırır ve her birini de dörder bölüm halinde toplam sekiz bölümde değerlendirir. Görüldüğü üzere İzmirli'nin kitabı Mütekaddimûn dönemi nesil, Müteahhirûn dönemi literatür esasına göre bölümlenmiştir” şeklindeki açıklamasının (H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi*, Ankara 2009, s. 11) İzmirli İsmail Hakkı'nın neşredilen *Hadis Tarihi* eseriyle değil planlayıp yazmayı gerçekleştirmediği söz konusu eserinin devamıyla ilgili olduğuna burada işaret edilmelidir.

111 Mehmet Hazmi Tura, “Arapgir'in Tarihimize Verdiği Büyüklükler: İstanbul Ders-iâm Müderrislerinden Merhum Hüseyin Avni Karamehmetoğlu”, *Göldağı*, Fethi Neş'et Gemuhluoğlu-Vahit Gedikoğlu (haz.), İstanbul: Arapgir Kültür Derneği Yayını, 1955, s. 20.

112 Er, *İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, s. 18, 25; İzmirli, *Hadis Tarihi*, (neşredenin girişi) s. 17.

113 Ali Osman Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1983, s. 80, dp. 51.

114 Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977, s. 3.

Tarihi”, “Hadis Usûlü” eserlerinde kısa olarak ele alınan konuları tarihsel çerçevede ve aralarındaki tarihî irtibatları da kurarak geniş bir şekilde incelemeyi amaçlayan bir çalışma türüdür.

Eserini ilk üç asırdaki hadis tarihine tahsis ettiğini ifade eden müellif, bu tarihten sonraki dönemin tarihini ileride yazmayı düşündüğünü belirtmiş¹¹⁵ fakat bu niyetini gerçekleştirememiştir. Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “Hz. Peygamber ve Ashabı Devrinde Hadis” başlığı altında hadisin önemi, hadislerin yazılması, sahâbe ve sahâbe devrinde hadislerin yayılması ve hadiste vaz’ hareketleri konuları incelenmektedir. İkinci bölümde “Hadis İliminin Teşekkülü ve Bunu Hazırlayan Sebepler” başlığı altında hicrî ikinci asırda siyasî ve itikadî gruplar, hadis uydurma faaliyetlerinin artması ve sebepleri, isnâd ve cerh-ta’dil faaliyetinin başlaması, hadislerin teşriî değeriyle ilgili tartışmalar, hadislerin tedvin ve tasnifi konuları araştırılmaktadır. Üçüncü bölümde “Tasnifin Altın Çağı: Kütüb-i Sitte Devri” başlığı altında temel hadis kaynaklarının tasnifine hız veren âmiller tespit edilmekte, cüz, siyer ve meğâzî, müsned, sünen, musannef, câmi’, müstahrec türü eserler ile belirli konulara tahsis edilmiş kitaplar tanıtılmaktadır.

Hicrî ikinci ve üçüncü asırlardaki İslâm düşünce ekollerinin hadise yaklaşımları, hadis ilminin gelişimine etki ve katkıları gibi bazı konular eksik olmakla birlikte eser, ilk dönem hadis ilminin gelişimiyle ilgili önemli bilgiler ihtiva etmekte, söz konusu dönemin genel çerçevesini tarihsel süreçte ortaya koymaktadır.

e. *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, Ali Osman Koçkuzu: Eser, 1983’te İstanbul’da yayımlanmıştır. Hadis Tarihi’ni, hadis ilminin on dört asırlık hayat hikâyesi, değişik coğrafyalardaki durumunu şahıslar ve eserler yardımıyla araştırma, yükseliş, duraklama ve gerileme çağlarına temas etme olarak ifade eden müellif, bu konuda telif edilecek eserlerin “Endülüs Hadis Tarihi” tarzında bölgesel veya genel olabileceği kanaatindedir.¹¹⁶

Eser bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte, “Terimler ve Önbilgiler” başlığı altında “hadis”, “sünnet”, “muhaddis”, “müsnid”, “hâfız” gibi hadis ilminde kullanılan terimler ile hadis ilminin muhtevası ve temel özellikleri ele alınmaktadır. Birinci bölümde “Hadis İlimlerinde Bazı Klasik ve Yeni Meseleler” başlığı altında hadis-vahiy ilişkisi, sünnetin Kur’ân’ı açıklaması, Kur’ân’la yetinme meselesi, Kur’ân ve hadiste uslûb, hadis ilimleri, mevzû hadisler, hadis öğrenim-öğretimi ve adâbı, metin ve sened tenkidi, sahih hadis, hasen hadis, zayıf hadis, hadis öğrenmek için yapılan ilmî yolculuklar, isnâd ve ilgili konular, günümüzde hadisle ilgili bazı tartışmalar, oryantalistler ve hadis konuları incelenmektedir.

“Geçen Ondört Yüzyılda Hadis İlimleri” başlığını taşıyan ikinci bölüm Hadis Tarihi’ne tahsis edilmiştir. Bu bölümde sahâbe döneminde hadis, hadislerin yazıya

115 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 3.

116 Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, s. 79-80.

geçirilmesi ve ilgili meseleler, hadislerin tedvini, tasnifi ve tasnif çeşitleri, hicrî üçüncü asırda telif edilen temel hadis kaynakları ve özellikleri, hicrî üçüncü asırda önemli ilim merkezleri, duraklama ve gerileme dönemlerinde hadis çalışmaları, günümüz dünyasında hadis ve ilimleri konuları araştırılmaktadır.

“Günümüzde Hadis Çalışmaları, Tespitler ve Teklifler” başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise, günümüzde hadis ilmiyle meşgul olanlar ile diğer İslâmî ilim mensuplarının formasyonları, Müslümanların hadis bilgisi, hadisle amel meselesi, günümüzde hadis öğretimi konuları ele alınmakta, sonunda hadis ilimleri bibliyografyası verilmektedir.

Eserin birinci bölümü hadis usûlü, ikinci bölümü hadis tarihi, üçüncü bölümü ise müellifin günümüzde hadis öğrenimi için yapılması gerekenler konusundaki tespit ve tekliflerini ihtiva etmektedir.

f. Hadis Tarihi Ders Notları, İbrahim Bayraktar: 1984 tarihinde Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından yayımlanmıştır. Giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte sünnetin dindeki yeri, sünnet vahiy ilişkisi, sünnetin diğer ilimlerle ilişkisi ele alınmaktadır. Birinci bölümde Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde hadis öğrenim ve öğretimi ile hadisle ilgilenen önde gelen sahâbiler konu edilmektedir. “Tedvin Devri” başlığını taşıyan ikinci bölümde ise tâbiûn döneminden itibaren hadislerin tedvin ve tasnifi, hicrî ikinci asırdan günümüze gelen hadis kitapları ve hicrî ikinci asırda Şia, Haricîler ve Mu‘tezile’nin genel görüşleri incelenmektedir. Ders notları mahiyetindeki çalışma ilk asrı, daha ziyade literatür esaslı olarak araştırmaktadır.

g. Hadis Tarihi, İbrahim Canan: Eser, müellifin *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*¹¹⁷ adlı çalışmasının mukaddimesinin birinci bölümüdür.¹¹⁸ Daha sonra 1998’de *Hadis Usûlü ve Tarihi* adıyla ayrı olarak da yayımlanmıştır.

Müellif hadis tarihini “tespit safhası”, “tedvin safhası”, “tasnif safhası” ve “tehzîb safhası” olmak üzere dört dönem olarak ele almaktadır. Bir asırlık Hz. Peygamber ve sahâbe dönemini “tespit safhası”¹¹⁹; Ömer b. Abdülazîz’in hadislerin yazılı olarak bir araya getirilmesi resmî talimatıyla başlayan dönem “tedvin safhası”¹²⁰; başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere temel hadis kaynaklarının telif edildiği dönem “tasnif safhası”¹²¹ ve ilk üç asırda telif edilen temel hadis kaynaklarıyla ilgili çalışmaların yapıldığı ve dördüncü asırdan günümüze kadar geçen süreyi ise “tehzîb safhası”¹²² olarak isimlendirmektedir. Müellif, her dönemle ilgili önemli

117 Eserin ilk baskısı 1988’de Ankara’da yayımlanmıştır.

118 İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları, ts., c. 1, s. 6-333.

119 Canan, *a.g.e.*, c. 1, s. 9.

120 Canan, *a.g.e.*, c. 1, s. 116.

121 Canan, *a.g.e.*, c. 1, s. 145.

122 Canan, *a.g.e.*, c. 1, s. 272.

âlimler hakkında bilgi vermekte, çalışmalarını ve özelliklerini zikretmekte ayrıca gerekli gördüğü meseleler hakkında bilgiler sunmaktadır.

h. Hadis Tarihi ve Usûlü, Selman Başaran-M. Ali Sönmez: Eser, 1993'te Bursa'da Uludağ Üniversitesi tarafından yayımlanmıştır. Eser, İlahiyat Fakültesi müfredatında daha önce "Hadis Usûlü" olarak okutulan dersin "Hadis Usûlü ve Tarihi" şeklinde değiştirilmesi üzerine ders kitabı olması amacıyla yazılmıştır.

Eser, bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Girişte "hadis", "sünnet", "haber" ve "eser" terimleri hakkında bilgi verilmektedir. "Hz. Peygamber ve Hadis" başlığını taşıyan birinci bölümde Hz. Peygamber'in temel görevleri, hadis-vahiy ilişkisi, hadisin önemi ve Hz. Peygamber'in hadis öğretimi konuları incelenmektedir. "Sahâbe Döneminde Hadis" başlığını taşıyan ikinci bölümde sahâbe hakkında gerekli bilgiler, sahâbenin hadis öğrenimi ve rivâyeti, sahâbe döneminde hadislerin yazılması konularına yer verilmektedir. "Tâbiîler ve Etbâü't-Tâbiîler Döneminde Hadis" başlığını taşıyan üçüncü bölümde tâbiîler ve etbâü't-tâbiîler hakkında gerekli bilgiler, ilk isnâd kullanımı, hadislerin tedvîni, hadis öğrenim ve öğretim metotları, hadis uydurma faaliyetleri araştırılmaktadır. "Hadis Usûlü" başlığını taşıyan dördüncü bölüm ise hadis usûlü konularını incelemektedir.

Eserin ilk üç bölümü Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemlerinde hadis öğrenim ve öğretimini esas alan hadis tarihi kısmını oluşturmaktadır. Dördüncü bölüm ise hadis usûlü konularına tahsis edilmiştir.

i. Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış, Yavuz Ünal: İlk baskısı 2001 yılında Samsun'da, ikinci baskısı 2010'da İstanbul'da yapılan eser, bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. "Hadisin Konumu ve Değeri" başlıklı giriş kısmında Hz. Peygamber'in görev ve sorumlulukları, Hz. Peygamber karşısında müminlerin konumu ve hadisin konumuna yönelik değerlendirmeler ele alınmaktadır. "Hadislerin Tarihi Gelişimi ve Rivayet" başlığını taşıyan birinci bölümde sahâbe döneminde hadis öğrenim ve rivâyeti, rivâyette râvinin fonksiyonu ve sonuçları ile lafzen ve mânen rivâyet konuları incelenmektedir. "Hadisin Çoğaltılması ya da Çok Hadis Rivâyeti" başlığını taşıyan ikinci bölümde hadislerin çoğaltılması, hadis rivâyetini engelleyici ya da kısıtlayıcı haberlerin değerlendirilmesi, hadislerin tedvini, hadislerin sayısı ve tasnifi konularına yer verilmektedir. "Naslara Yaklaşım Süreci ve Hadis Uydurmacılığının Başlangıcı" başlığını taşıyan üçüncü bölüm hadis uydurma faaliyetlerinin başlaması, hadis uydurmacılığına karşı ortaya çıkan tepkiler ve sonuçlarını araştırmaktadır. "Hadis Tespit ve Tenkît Sisteminin Doğuşu" başlığını taşıyan dördüncü bölüm ise ilk dönemlerde hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit kuralları ile hadis tenkît sistemi ve buna yönelik değerlendirmeleri konu edinmektedir.

Eser özellikle ilk dönemlerde hadis rivâyetinin gelişim tarihi, hadis rivâyetinin çoğaltılması, râvi-rivâyet ilişkisi, uydurma hadislerin ortaya çıkışı, hadislerin kaynağına aidiyetini tespit yöntemleri ve bunların değerlendirilmeleri hususlarında

önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Eserin “Hadisin Çoğaltılması ya da Çok Hadis Rivâyeti” ve “Hadis Tespit ve Tenkit Sisteminin Doğuşu” başlıklarını taşıyan ikinci ve dördüncü bölümleri daha önce temas edilmeyen konuları ihtiva etmeleri ve ilgili konuları tarihî süreç dikkate alınarak incelemesi yönleriyle diğer eserlerden farklılık arz etmektedir.

j. *Hadis Tarihi (Hicri İlk Üç Asır)*, H. Musa Bağcı: 2009 yılında Ankara’da yayımlanan eser, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte “hadis”, “sünnet”, “haber” ve “eser” terimleri hakkında bilgi verilmektedir. “Oluşum Dönemi (I. Asır)” başlığını taşıyan birinci bölümde birinci asırda siyasal ve kültürel durum, birinci asırda hadislerin yazılı rivâyeti, hadis râvisi olarak sahâbe, sahâbe döneminde hadis rivâyeti ve birinci asırda hadis uydurma faaliyeti konuları incelenmektedir. “Oluşum Dönemi (II. Asır)” başlığını taşıyan ikinci bölümde hadisin bir ilim olarak teşekkülü ve bunu hazırlayan sebepler, ikinci asırda siyasal ve kültürel durum, ikinci asırda hadis uydurma faaliyeti ve sebepleri, hadis tenkit sisteminin doğuşu, hadislerin tedvin ve tasnifi, ikinci asırda hadisin teşri değeri üzerindeki tartışmalar ele alınmaktadır. “Gelişim Dönemi (III. Asır)” başlığını taşıyan üçüncü bölümde üçüncü asırda siyasal ve kültürel durum, üçüncü asırda yazılan hadis kitapları ve Kütüb-i Sitt’e nin tarihsel gelişimi konuları araştırılmaktadır. Eser hadis usûlü ile ilgili yeni bölümler ilave edilerek Hadis Tarihi ve Metodolojisi (Ankara 2012) başlığıyla yeniden yayımlanmıştır.

k. *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Ahmet Yücel: İlk baskısı 2009 yılında İstanbul’da yayımlanan eser, üç bölümden oluşmaktadır. “Hadisin Önemi ve Temel Kavramları” başlığını taşıyan birinci bölümde Hz. Peygamber’in temel görevleri ve “sünnet”, “haber”, “eser” ve “hadis” kavramları ele alınmaktadır. “Hadis Tarihi” başlığını taşıyan ikinci bölümde Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiün ve tebe-i tâbiîn dönemlerinde hadis ilminin tarihî gelişimi hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bölümde siyasî ve sosyal gelişmelerin hadis ilminin oluşumuna etkisi ile ekoller ve hadis ilmüne yaklaşımları ele alınmaktadır. “Hadis Usûlü” başlığını taşıyan üçüncü bölümde hadis usûlü konuları incelenmektedir. Dördüncü bölüm ise hadis ilimleri konusuna tahsis edilmiştir. Eser, siyasî ve sosyal gelişmelerin hadis ilminin oluşumuna etkisi ile ekoller ve hadis ilmüne yaklaşımları başlıklarına yer vermesiyle konu hakkında diğer kitaplardan farklılık arz etmektedir. Ancak eserinde hadis tarihi bölümü ilk üç asırla sınırlıdır.

l. *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Heyet: Anadolu Üniversitesi tarafından 2010 yılında Eskişehir’de yayımlanan eser, açık öğretim öğrencileri için yazılmıştır. Eser, Salahattin Polat (Ünite 1, 3), Abdullah Aydın (Ünite 2, 9), Ahmet Yücel (Ünite 4, 8), Erdiñç Ahatlı (Ünite 5, 10) ve Emin Aşıkutlu (Ünite 6, 7) tarafından 10 ünite halinde hazırlanmıştır. Hadis ilminin temel kavramları, hadislerin korunması ve kayıt altına alınması, hadislerin tasnifi ve temel hadis kaynakları, temel hadis kaynakları üzerine yapılan çalışmalar, yakın dönem hadis çalışmaları,

hadis eğitim-öğretimi ve âdâbı, râvi ve ilgili konular, hadis öğrenim ve öğretim yöntemleri, hadislerin değişik açılardan taksimi, mütevâtir, âhâd, zayıf ve mevzû hadisler eserin konu başlıklarıdır.

Eserde ağırlıklı olarak hadis usûlü, hadis kavramları, hadis literatürüne yer verilmekte, konuların işlenişinde tarihsel süreçlere dikkat edilmektedir.

m. *Hadis Tarihi*, Ahmet Yücel: İlk baskısı 2011 yılında İstanbul'da yapılmıştır. Müellifin yukarıda zikredilen *Hadis Tarihi ve Usûlü* isimli eserinin "Hadis Tarihi" başlığını taşıyan ikinci bölümünün geliştirilmiş halidir. Eser, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. "Hadis Tarihi ile İlgili Çalışmalar" başlığını taşıyan girişte tarihsel süreçte hadis tarihi yazımındaki farklı yaklaşımlar ile hadis tarihi ile ilgili literatür hakkında bilgi verilmektedir. "Rivâyet Dönemi" başlığını taşıyan birinci bölümde Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiîn dönemlerinde hadis ilminin tarihî gelişimi hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bölümde siyasî ve sosyal gelişmelerin hadis ilminin oluşumuna etkisi, ekoller ve hadis ilmüne yaklaşımları, üçüncü asırda ekoller arasındaki ilmî tartışmalar ve sonuçları, temel hadis kaynaklarının yazılması, üçüncü asırda hadis usûlü ve hadis ilimleriyle ilgili gelişmeler, dördüncü asırda hadis ilmiyle gelişmeler ele alınmaktadır. "Nakil Dönemi" başlığını taşıyan ikinci bölümde temel hadis kaynaklarının nakdedilmesi, temel hadis kaynaklarının otorite kazanması, hadislerin sıhhatini belirlemede temel hadis kaynaklarının esas alınması, *Kütüb-i Sitte* merkezli çalışmalar, hadis kavramlarının tamamlanması konuları incelenmektedir. "Son Dönem" başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise oryantalistlerin hadise yaklaşımları ve değerlendirilmesi, İslâm dünyasında hadis çalışmaları ve hadise farklı yaklaşımlar incelenmektedir.

Eser, hadis tarihini başlangıçtan günümüze inceleyen ilk kitap olması; rivâyet döneminde İslâm düşünce ekollerinin hadis anlayışları ve hadis ilminin oluşumuna etki ve katkıları; nakil döneminde hadis eğitiminde kurumsallaşma ve sonuçları, temel hadis kaynaklarının otorite kazanması, hadislerin sıhhatini belirlemede temel hadis kaynaklarının esas alınması, hadis kavramlarının tanımlanması; son dönemde ise oryantalistlerin hadise yaklaşımları ve değerlendirilmesi, Hindistan, Pakistan, Arap Dünyası, İran ve Türkiye'de hadis çalışmaları ve modern dönemde İslâm dünyasında hadisle ilgili farklı yaklaşımları ortaya koyması yönüyle daha önceki eserlerde bulunmayan birtakım ayırt edici özelliklere sahiptir.

n. *Hadis Rivâyet Tarihi*, Mustafa Karataş: İlk baskısı 2013 yılında İstanbul'da yapılmıştır. Eser, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. "Temel Hadis Kavramları" başlığını taşıyan girişte hadis, sünnet, haber, eser, rivâyet ve râvi kavramları ele alınmaktadır. "Hicrî Birinci ve İkinci Asırlar" başlığını taşıyan birinci bölümde Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde hadislerin öğrenim ve öğretimi, hicrî birinci ve ikinci asırlarda siyasî ve fikrî durum, isnad sistemi, hadis öğrenim ve öğretim metotları, hadislerin tedvin ve tasnifi, tâbiûn neslinden itibaren üç neslin önde gelen hadis âlimleri hakkında özet bilgiler ile hicrî ikinci asırda telif edilen hadis

kitapları hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. “Hicrî Üçüncü Asır” başlığını taşıyan ikinci bölümde dönemin siyasî, ilmî ve fikrî durumu özetlendikten sonra bu dönemde telif edilen hadis kitapları ve müellifleri hakkında bilgi verilmektedir. “Hicrî Dördüncü ve Beşinci Asırlar” başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise söz konusu iki asrın siyasî, ilmî ve fikrî durumu özetlendikten sonra bu dönemde telif edilen hadis kitapları ve müellifleri hakkında bilgi verilmektedir. Beş asırla sınırlandırılan eser, özellikle hadislerin yazılı rivâyeti ve rivâyet dönemi hadis kaynakları hakkında temel bilgileri ihtiva etmektedir. Her asrın siyasî, ilmî ve fikrî durumu hakkında özet bilgiler verilmekle birlikte eser önemli ölçüde literatür esaslı bir çalışmadır. İlk dönem hadis ilminin gelişimiyle ilgili önemli bilgiler ihtiva etmekte, söz konusu dönemin genel çerçevesini tarihsel süreçte ortaya koymaktadır.

B. Hadis Tarihiyle İlgili Makaleler

Hadis tarihi yazımı meselesi son dönemde makale, tebliğ ve hadis tarihinin belirli bir dönemini araştıran veya müstakil hadis tarihi amacıyla yazılan kitaplara giriş mahiyetindeki çalışmalara da konu olmuştur. Aşağıda bu tür çalışmalar muhtevaları hakkında da bilgi verilerek zikredilecektir.

a. “Hadis Tarihi Yazımı Üzerine”, Mehmet Emin Özafşar: Müellifin *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı* isimli eserine yazdığı giriş yazısıdır.¹²³ Çalışmada, İzmirli İsmail Hakkı’dan itibaren hadis tarihi konusunda yazılan bazı eserler hakkında bilgi verilmektedir. Talat Koçyiğit’in *Hadis Tarihi* kitabının bazı açılardan yetersizliğine de işaret ederek ilk üç asırda dinî, siyasî, fikrî ve içtimaî hadiselerle irtibatlandırarak hadis ilminin gelişimini konu edinen ilk eser olduğu ifade edilmektedir.¹²⁴ Hadis tarihinin hıfz, kitâbet, tedvin ve tasnif şeklinde dönemlere ayırarak incelemenin yeterli olmadığı belirtilen eser¹²⁵, hadis tarihi yazımında uyulması gereken prensiplere işaret etmekte¹²⁶ ve kitabın asıl konusu olan “mihne” ve “haseviye” kelimeleri hakkında açıklamalarda bulunmaktadır.¹²⁷

b. “Cumhuriyet Dönemi Hadis Usulü ya da Usul Tarihçiliği Üzerine”, Yavuz Ünal: *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c.6, sy. 2, 2006, s. 281-302. Müellif makalede İzmirli İsmail Hakkı ve Talat Koçyiğit’in *Hadis Tarihi* isimli eserleriyle İbrahim Canan’ın *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* eserinin hadis tarihi bölümü hakkında bilgi verdikten sonra kapsamlı bir hadis tarihi eserine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir.¹²⁸

123 Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999, s. 11-29.

124 Özafşar, *a.g.e.*, s. 12, 13.

125 Özafşar, *a.g.e.*, s. 14.

126 Özafşar, *a.g.e.*, s. 13.

127 Özafşar, *a.g.e.*, s. 15-29.

128 Zişan Türcan, “Hadis Tarihçiliği Bağlamında İbnü'l-Esîr’in Câmîu'l-Usûl Mukaddimesi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, c. 8, sy. 1, 2010, s. 300-302.

c. “Hadis Tarihçiliği Bağlamında İbnü'l-Esîr'in Câmiu'l-Usûl Mukaddimesi”, Zişan Türcan: *Hadis Tetkikleri Dergisi*, c.8, sy. 1, 2010, s. 107-124. “İbnü'l-Esîr'in Hadis Tarihine Bakışı”¹²⁹ ve “İbnü'l-Esîr'in Hadis Literatürünün Gelişimine İlişkin Yaklaşımı”¹³⁰ başlıkları altında verilen bilgilerden İbnü'l-Esîr'in tedvîn, cem', tebvîb, tasnif, başka bir ifadeyle literatür esaslı bir tarih anlayışına sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹³¹

d. “Anadolu'da Hadis Tarihine İlişkin Çalışmalar Üzerine”, İbrahim Hatiboğlu: *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dâri'l-Hadisler*, Muhittin Düzenli (ed.), Samsun 2011, s. 311-323. Müellifin İzmirli İsmail Hakkı'nın *Hadis Tarihi* neşrine yazdığı giriş yazısının tekrarı mahiyetindedir.¹³²

e. “Selçuklular Dönemi Nisabur ve Çevresinde Hadis Tarihi İle İlgili Önemli Bir Kaynak”, Salahattin Polat: *Selçuklularda Bilim ve Düşünce*, Mustafa Demirci ve dğr. (eds.), Konya 2013, c. 1, s. 157-172. Tebliğ olarak sunulan çalışma Abdülgâfir el-Fârisî'nin (ö. 529/1135) *es-Siyâk fi Târihi Nisâbur* ve onun Takıyyüddin İbrahim el-İrâkî es-Sarîfî'nin (ö. 641/1243) tarafından gerçekleştirilen *Müntehab* adlı muhtasarı çerçevesinde Büyük Selçuklu Devleti döneminde Nisabur özelinde Horasan bölgesindeki hadis faaliyetlerini konu edinmektedir. Tebliğ, hadis tarihi yazımında ricâl kitaplarından istifadenin gerekliliğini ortaya koyması ve misal olması açılarından önem arz etmektedir.

f. “Hadis Tarihine Giriş”, H. Musa Bağcı: Müellifin *Hadis Tarihi H. İlk Üç Asır* isimli eserine yazdığı giriş yazısıdır.¹³³ Çalışmada hadis tarihi yazımına olan itiyâç, İzmirli İsmail Hakkı'dan itibaren doğrudan veya dolaylı hadis tarihi konusunda yazılan bazı eserler hakkında bilgi verilmekte ve hadis tarihinin hangi dönemlere ayrılması gerektiği hususundaki müellifin teklifi zikredilmektedir.

C. Hadis Tarihiyle İlgili Konulara Yer Veren Çalışmalar

Son dönemde özellikle ilâhiyat fakültelerinde yapılan lisansüstü tezlerin bir kısmında doğrudan veya dolaylı olarak hadis tarihiyle ilgili konulara yer verilmektedir. Belirli bir konuyu tarihsel süreci içinde araştıran, herhangi bir hadis âlimini konu edinen ve hadis tarihinin belirli bir dönemini ele alan, ekol ve mezheplerin veya bunların önde gelen âlimlerinin hadis anlayışını inceleyen çalışmalarda hadis tarihiyle ilgili önemli bilgiler yer almaktadır.

*Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*¹³⁴ ile *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*¹³⁵, sahâbe dönemi hadis öğrenim-öğretimi ve sahâbe dönemi sünnet anlayışını; *Tâbiânun*

129 Türcan, a.g.m., s. 115.

130 Türcan, a.g.m., s. 118-120.

131 Türcan, a.g.m., s. 123.

132 İzmirli, *Hadis Tarihi*, (neşredenin girişi) s. 20-34.

133 Bağcı, *Hadis Tarihi H. İlk Üç Asır*, s. 9-17.

134 Nevzat Aşık (İzmir: Akyol Neşriyat ve Matbaacılık, 1981).

135 Bünyamin Erul (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000).

*Sünnet Anlayışı*¹³⁶, tâbiûnun hadis anlayışını; *Hadislerin Toplanması ve Yazılı ile Tespiti*¹³⁷, hicrî birinci asırda hadislerin yazılı rivâyetini; “Hadisleri Tedvin ve Tasnif Düşüncesinin Tarihsel Seyri”¹³⁸, hadislerin hicrî birinci asır sonrası yazılı rivâyetini; *Buhârî'nin Kaynakları*¹³⁹, hadislerin ilk yazılı kaynakları ile Buhârî'nin tefsir bölümünün yazılı kaynaklarını; *Hız. Peygamber'in Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasî-İçtimâî Hadiselerle Hadis Münâsebetleri*¹⁴⁰, Hız. Peygamber'in vefatından sonra yaklaşık bir asırlık sürede siyasî ve toplumsal olaylarla hadislerin ilişkisini; *Hadis İstilahlarının Doğuş ve Gelişimi*¹⁴¹, hicrî ilk üç asırda hadis ilmi ve ıstılahlarının tarihsel gelişimini; *İlk Hicrî Asırlarda Hadis Etrafındaki Şüpheler ve Hadis İnkarcılığı*¹⁴², ilk dönemlerdeki hadis inkarcılığını; *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münâkaşalar*¹⁴³ ve *Kur'ân ve Hadiste Rü'yet Meselesi*¹⁴⁴ hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda hadisçilerle kelâmcılar arasındaki fikrî tartışmaları; *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı: Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu*¹⁴⁵ ve *İslam Düşüncesinde Hadis Taraftarları ve İman Anlayışları*¹⁴⁶, hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda halku'l-Kur'ân'la ilgili tartışmalar ve rivâyet ve ricâl tenkidine etkisi ile hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda hadisçilerin iman anlayışlarını; *Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları*¹⁴⁷, hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda hadisçilerin Allah'ın sıfatlarıyla ilgili yaklaşımlarını; *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı*¹⁴⁸, Ehl-i hadis'in oluşumu ve özellikle re'y ve kıyasa bakışını; *Hadis Edebiyatının Oluşumu*¹⁴⁹, hadis edebiyatının oluşumu ve gelişiminde ilmî ve fikrî hareketlerin etkisini; *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*¹⁵⁰, ilk üç asırda İslâm coğrafyasında yetişmiş hadis âlimleri ile onların çalışmalarını; *Kûfe'de Hadis*¹⁵¹, hicrî ilk üç asırda Kûfe hadisçiliğinin temel özelliklerini; *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî*¹⁵², Mağrib ve Endülüs'de hadis literatürü ile İbn Arabî'nin

136 Arif Ulu (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015).

137 Talat Koçyiğit (Ankara 1957).

138 Salih Şengezer (Yüksek Lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).

139 M. Fuad Sezgin (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1956).

140 M. Said Hatiboğlu (Ankara: Otto Yayınları, 2015).

141 Ahmet Yücel (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015).

142 Kamil Çakın (Ankara: Seba Yayınları, 1990).

143 Talat Koçyiğit (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969).

144 Talat Koçyiğit (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974).

145 Mehmet Emin Özafşar (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999).

146 Sönmez Kutlu (Ankara: Kitabiyat, 2000).

147 M. Hayri Kırbasoğlu (Ankara: Otto Yayınları, 2011).

148 Kadir Gürler (Bursa: Emin Yayınları, 2007).

149 Ömer Özpınar (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013).

150 Kemal Sandıkçı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991).

151 Hüseyin Kahraman (Bursa: Emin Yayınları, 2006).

152 Ali Vasfi Kurt (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998).

hadis anlayışını; *Selçuklu Devri Muhaddisleri*¹⁵³, Selçuklular döneminde hadis ilmi ve hadis âlimlerini; *Memlüklerin Son Asrında Hadis*¹⁵⁴, Memlükler'in son asrında hadis ilmini; *Pakistan ve Hindistan'da Şah Velîyyullah ed-Dihlevî'den Günümüze Kadar Hadis Çalışmaları*¹⁵⁵, sözü edilen ülkelerde son dönemde yapılan hadis çalışmalarını; *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*¹⁵⁶, Pakistan'da son dönemde yapılan hadis çalışmalarını inceleyen hadis tarihinin farklı dönem ve alanlarıyla ilgili katkı sağlayan akademik araştırmalardır.

*Hanefî Mezhebinde Hadisin Yeri ve Önemi*¹⁵⁷, “Hanefî Fıkıh Usûlünde Sünnet Anlayışı”¹⁵⁸, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebi'nin Hadis Metodu*¹⁵⁹, *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*¹⁶⁰, *Ebû Yusuf'un Hadis Anlayışı*¹⁶¹, “Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin Hadis Kültüründeki Yeri”¹⁶², *Hanefî Usûlünde Hadis -Debûsî Örneği*¹⁶³, “el-Fusûl fi'l-Usûl İsimli Eseri Bağlamında Cassâs'ın Hadis İlmindeki Yeri”¹⁶⁴ isimli tezler, tarihsel süreçte Hanefî mezhebinin hadis anlayışını ortaya koyan çalışmalardır.

“İmam Şafî'nin Hadis Kültürümüzdeki Yeri”¹⁶⁵, “Şafî Fıkıh Usûlünde Hadis Metodolojisi”¹⁶⁶, *Üç Eseri Çerçevesinde İmam Şafî'nin Bazı Hadis Meselelerine Yaklaşımı*¹⁶⁷, *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*¹⁶⁸ isimli tezler tarihsel süreçte Şafî mezhebinin hadis anlayışını ortaya koyan çalışmalardır.

“İmâm Mâlik ve Muvatta Adlı Eseri”¹⁶⁹, “Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned”¹⁷⁰, “Hanbelî Mezhebi Fıkıh Usulcülerinin Hadis/Sünnet Metodolojisi”¹⁷¹,

153 Nuri Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988).

154 Halit Özkan (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012).

155 Halid Zaferullah Daudi (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995).

156 Mehmet Özşenel (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014).

157 Taner Cücü (İstanbul 1979).

158 Serkan Demir (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).

159 İsmail Hakkı Ünal (Ankara 1994).

160 Metin Yiğit (İstanbul 2009).

161 Mehmet Özşenel (İstanbul 2008).

162 Sami Şahin (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999).

163 Recep Tuzcu (İstanbul 2014).

164 Nejla Hacıoğlu (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

165 Hâbil Nazlıgöl (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993).

166 Hüseyin Güleç (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).

167 İshak Emin Aktepe (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999).

168 İshak Emin Aktepe (İstanbul 2008).

169 Smain Khaldi (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).

170 Arif Alkan (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997).

171 Ramazan Özmen (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004).

“Zeydiyye’nin Hadis Anlayışı”¹⁷², “İbn Hazm ve Hadisteki Metodu”¹⁷³ *Maturidilikte Hadis Kültürü*¹⁷⁴ isimli tezler tarihsel süreçte Mâlikî, Hanbelî, Zahirî, Zeydiyye ve Mâturidiyye mezheplerinin hadis anlayışlarını ortaya koyan çalışmalardır.

*Mutezile ve Hadis*¹⁷⁵, *el-Câhız’ın Hadis-Sünnet Anlayışı*¹⁷⁶, “Mu‘tezile’nin Hadis Görüşleri”¹⁷⁷, “Ebu’l-Kâsım el-Ka’bî ve Kabûlü’l-Ahbâr ve Ma’rifetü’r-Ricâl İsimli Eseri”¹⁷⁸ başlıklı çalışmalar Mu‘tezile’nin hadis anlayışını incelemektedir. *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*¹⁷⁹, *Hadis Tarihinde Muhaddis Sufiler (H. IV/M. X. Asır)*¹⁸⁰, tasavvufun hadise yaklaşımını; “Şianın Hadis Anlayışı”¹⁸¹, *Şia’da Hadis Rivayeti ve İsnad*¹⁸² ve *İmâmiyye Şiası’na Göre Cerh ve Ta’dil*¹⁸³, “İmamiyye İsnâaşeriyye Şiası ve Hadis”¹⁸⁴ Şia’nın hadis anlayışını ortaya koyan çalışmalardır. Bunların dışında özellikle farklı dönemlerde ön plana çıkmış hadis âlimleriyle ilgili yapılan akademik araştırmalar da hadis tarihi hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir.¹⁸⁵ Müstakil bir hadis tarihi ortaya koymayı amaçlamasalar da söz konusu çalışmalar hadis tarihinin farklı yönlerini inceleyen ve hadis tarihine katkı sağlayan önemli araştırmalardır.

V. Tespitler ve Teklifler

Burada, hadis tarihi ile ilgili yukarıda yapılan çalışmalar dikkate alınarak hadis tarihi yazıcılığı konusunda birtakım tespit ve değerlendirmeler yapılacak, ardından hadis tarihi yazımında uyulması gereken prensipler tespit edilmeye çalışılacaktır.

A. Tespitler

Gerek kurumsallaşma öncesi dönem olan ilk dört asıda gerekse medreselerin tesisleriyle kurumsal eğitim-öğretime geçildiği dönemlerde temel İslâm bilimlerinin tarihini müstakil olarak inceleyen bir çalışma söz konusu olmamıştır. Hadis

172 Kadir Demirci (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).

173 Selman Başaran (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1977).

174 Hüseyin Kahraman (Bursa 2001).

175 Hüseyin Hansu (Ankara 2012).

176 Hüseyin Akyüz (Ankara 2014).

177 Tevhit Bakan (Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987).

178 Taha Çelik (Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).

179 Abdullah Aydın (İstanbul 1986).

180 Bilal Saklan (İstanbul 2012).

181 M. Cemal Sofuoğlu (Doktora tezi, Ankara, 1977)

182 Bekir Kuzudişli (İstanbul 2011).

183 İbrahim Kutluay (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012).

184 Ahmet Bedir (Yüksek Lisans tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995).

185 Bu konulardaki akademik çalışmalar Yavuz Ünal’ın 1920-1997 yılları arasında yapılan çalışmaları ihtiva eden *Cumhuriyet Türkiyesi Hadis Çalışmaları* (Samsun 1997) isimli eserinden, Yükseköğretim Kurulu’nun internet sitesindeki (www.yok.gov.tr) *Ulusal Tez Merkezi* ile Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi’nin internet sitesindeki (www.isam.org.tr) *Tezler Veri Tabanı*’ndan ve www.dinbilimleri.com adresinden takip edilebilmektedir.

âlimleri tarafından ilk dönemlerden itibaren “tabakât”, “tarîh”, “târîhu’r-ruvât”, “târîhu’s-sikât”, “ed-duafâ”, “ed-duafâ ve’l-metrûkîn” ve benzeri isimlerle telif edilen eserler hadis tarihi hakkında önemli kaynaklar olmakla birlikte, hadis biliminin tarihi başka bir ifadeyle hadis tarihi olarak nitelendirilemez. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi özellikle ilk dönemlerde hadis ilminde târih denildiğinde “râviler târihi” kastedilmekteydi. Hadis âlimlerinin “târîh” başlığıyla yazdıkları eserler de hadis râvilerinin güvenilirliklerini, hoca-talebe ilişkilerini başka bir ifadeyle hadis ilmindeki yerlerini tespiti yönelikti.

Hadis ilminin tarihini müstakil olarak inceleyen “Hadis Tarihi” yazımı modern dönemde bilimler tarihi anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmış bir gelişmedir. Nitekim yukarıda da ifade edildiği gibi eğitim tarihimizde “Hadis Tarihi” dersi ilk defa 21 Nisan 1924’te İstanbul Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi müfredatında yer almış, “Hadis Tarihi” başlığını taşıyan eserler de bu dönemde telif edilmeye başlamıştır. Temel İslâm bilimlerinin tarihiyle ilgili sözü edilen yaklaşım sadece hadis ilmiyle sınırlı değildir. Aynı dönemde İstanbul Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi’nde tefsir, kelâm, fıkıh ve tasavvuf ile ilgili “Tefsir Tarihi”, “Fıkıh Tarihi”, “Kelâm Tarihi”, “Tasavvuf Tarihi” isimli dersler konulmuş ve bunlarla ilgili ders kitapları yazılmıştır. Nitekim İzmirli İsmail Hakkı’nın *Hadis Tarihi* adlı eserini yazdığı dönemde Bergamalı Cevdet (ö. 1926) *Târîh-i Tefsir* (İstanbul 1340, 1927); Mehmet Ali Aynî (ö. 1945) *Tasavvuf Tarihi* (İstanbul 1341); Mehmet Şerafettin Yaltkaya (ö. 1947) *Kelâm Tarihi* (İstanbul 1342); Kâmil Miras (ö. 1957) *Târîh-i İlm-i Fıkıh* (İstanbul 1329, 1331); Mehmet Şemsettin Günaltay (ö. 1961) *Târîh-i Edyân* (İstanbul 1338) ve *İslâm Tarihi* (İstanbul 1338-1340) isimleriyle temel İslâm bilimlerinin tarihleri hakkında eserler kaleme almışlardır.

Ancak söz konusu tâlimatnâme çerçevesinde İstanbul Darülfünûn İlahiyat Fakültesi programında temel İslâm bilimlerinin “Tefsir ve Tefsir Tarihi”, “Hadis ve Hadis Tarihi”, “Fıkıh Tarihi”, “Kelâm Tarihi” şeklinde sözü edilen ilimlerin tarih ağırlıklı okutulmasının o dönemde hedeflenen ilahiyat fakültesi tasavvurunun bir ürünü olduğu ve bu sebeple de birtakım eleştirilere maruz kaldığı görülmektedir. Nitekim 1949’da ilahiyat fakültesi açılmasıyla ilgili meclis tartışmalarında İsmail Hakkı Baltacıoğlu Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi programını kastederek “bir nevi sosyoloji fakültesi yaptık” sözleriyle, dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu da onun yaptığı tespiti atıfta bulunarak aynı hataya düşülmeyeceğini ifade etmiştir.¹⁸⁶

Hadis tarihi konusunda ilk eser olarak zikredilen İzmirli İsmail Hakkı’nın *Târîh-i Hadis*’ini neşreden İbrahim Hatiboğlu da, “Önceleri ‘hadis’ ve hadis-i şerif” adıyla okunan ‘hadis’ dersleri genç devletin anlayışına uygun olarak müfredatta ‘hadis tarihi’ adıyla okutulmaya başlanmıştır. İlk bakışta önemsiz

186 Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi*, s. 215, 217.

gibi gözükken bu farklılık esasen zihniyet değişimi teşebbüslerinin de önemli bir göstergesidir. Hadisi, dinin ikinci kaynağı olarak kabul eden geleneksel anlayışa karşı, onu kültürün bir parçası görmek ve tarihî bir olgu bağlamında ele almak gerektiği anlayışı bu farklılığın en temel vasfıdır¹⁸⁷ açıklamasıyla Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi programında “Hadis Tarihi” dersine, modern bir anlayış sonucu yer verildiğine işaret etmektedir.

İstanbul Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi programının oluşumu esnasındaki sözü edilen tasavvur sebebiyle temel İslam bilimlerinin sadece tarih merkezli öğretimin haklı olarak eleştirilmesi, ilimler tarihi hakkında verilecek derslerin veya ilimler tarihini yazmanın gereksiz olduğu anlamına gelmemektedir. Zira özellikle fıkıh, kelâm, tefsir, hadis gibi temel İslâm bilimlerinin usûlünü, ıstılahlarını, literatürünü ve tarihini bilmeden doğru olarak anlamak mümkün değildir. Bunlardan fıkıh, kelâm ve tefsir ilimlerinin usûl konuları anlamaya; hadis usûlü ise hadislerin aslına uygun olarak zabtını tespit ve rivâyetlerin kaynağına aidiyetini tespite yönelik kuralları incelemektedir. “Ulûmü’l-hadîs” olarak da isimlendirilen “hadîs usûlü” konuları incelendiğinde sözü edilen rivâyet prensiplerinin başta Hz. Peygamber olmak üzere sahâbe ve tâbiîne ait bilgileri aslına uygun olarak sonraki nesillere aktarmayı temin amacıyla tarihsel süreçte ihtiyaca göre belirlenen kurallar olduğu görülür. Hadis ıstılahları, hadis ilmi ve âlimlerinin özel dili niteliğinde olup hadis ve ilgili bilgilerin anlaşılmasının temel şartlarından biridir. Hadis ilminin bilgi deposu olan hadis literatürü, yazılış amaçları ve özellikleriyle bilindiğinde istifade edilebilecek kaynaklardır.

Hadis tarihi, hadislerin aslına uygun olarak korunmasını temine yönelik söz konusu prensiplerin ve bu prensiplerle ilgili ıstılahların muhtevalarının doğru olarak anlaşılması; hadis âlimlerinin yetiştiği siyasî, fikrî ve kültürel ortam, dolayısıyla temel hadis kitaplarının yazıldığı siyasî, fikrî ve kültürel ortam ve bunlarla ilişkisini, İslâm düşünce ekollerinin hadis anlayışları ve bunların tarihsel süreçteki gelişim ve değişimlerini, özellikle son dönemde hadis ve hadis ilmiyle ilgili farklı yaklaşımları ve bunların anlaşılması açısından arka planlarını, oryantalistlerin hadise yaklaşımları ve etkilerini anlamak açısından son derece önemlidir. Cumhuriyet döneminde ilk hadis tarihi yazarı olan Talat Koçyiğit de eserinin önsözünde hadis usûlü ile ilgili birçok kitap yazıldığını ifade ettikten sonra, “Hadislerin Hz. Peygamber devrinden itibaren, İslâm dininin bir gereği olarak, kazandığı büyük değere paralel bir şekilde rivayetini, rivâyetindeki gelişmeyi, çeşitli tehlikeler karşısında onları koruma görevini yüklenen hadisçilerin faaliyetlerini, tedvin ve tasnifini, kısaca tarihini inceleyen bir kitap telif edilmemiştir. Usûl kitaplarında, zikrettiğimiz bu konularda kısa temalar yapılmış olsa bile, bunları, bir tarih çerçevesi içerisinde değerlendirmek

187 İzmirli, *Hadis Tarihi*, (neşredenin girişi) s. 13.

ve aralarında tarihî bir irtibat sağlamak hemen hemen imkansızdır”¹⁸⁸ açıklamasıyla hadis usûlü eserlerinin bu ihtiyacı karşılamadığını ve müstakil hadis tarihi kitaplarının yazılması gerektiğini ifade etmektedir.

Yukarıda zikredilen ve “Hadis Tarihi” başlığıyla yazılan eserlerin hadis ilmine sözü edilen katkıyı tam anlamıyla yaptığı söylenemez. Zira İzmirli İsmail Hakkı, Arapkırlı Hüseyin Avni Karamehmetoğlu, Mehmet S. Hatiboğlu ve İbrahim Bayraktar’ın çalışmaları ilk örnekler ve ders notu olmaları sebebiyle hadis tarihinden ziyade hadis usûlü konularını ihtiva etmektedir. Verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi söz konusu çalışmalarda hadis tarihinden kısmen söz edildiği söylenebilir. İbrahim Canan’ın eserinde bir bölüm olarak incelenen hadis tarihi, ilk üç asırla sınırlı olup daha çok literatür esaslıdır. Ali Osman Koçkuzu eserinin ikinci bölümünde ana hatlarıyla on dört asırlık hadis tarihini yazılı hadis literatürü esaslı incelemekte, kısa da olsa son dönem Hindistan, Mısır, Hicaz ve Türkiye’deki hadis çalışmalarından bahsetmektedir. İlk üç bölümü hadis tarihine ayrılan Selman Başaran-M. Ali Sönmez’in söz konusu eserlerinde de sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemleri incelenmektedir. Anadolu Üniversitesi yayınlarından olan *Hadis Tarihi ve Usûlü* isimli eser de daha çok hadis usûlü konularını incelemektedir. Talat Koçyiğit ve H. Musa Bağcı’nın *Hadis Tarihi* isimli eserleri ile ikinci bölümü hadis tarihine tahsis edilen Ahmet Yücel’in *Hadis Tarihi ve Usûlü* isimli eserleri de ilk üç asırla sınırlıdır. Söz konusu eserler arasında ilk üç asırla sınırlı olmalarına rağmen siyasî, kültürel ve sosyal gelişmelerin hadis ilminin oluşumu ve gelişimine katkı ve etkilerini de dikkate almaları açısından Talat Koçyiğit ve H. Musa Bağcı’nın *Hadis Tarihi* isimli eserleri ile Ahmet Yücel’in sözü edilen kitabı hadis tarihi olarak kaleme alınmış önemli çalışmalardır. Ahmet Yücel’in *Hadis Tarihi* isimli kitabı ise özellikle “Nakil Dönemi” olarak isimlendirilen hicrî V. asırdan XII. yüzyıla kadar geçen sürede hadis tarihiyle ilgili, bazı eksiklikleri bulunmakla birlikte, başlangıçtan günümüze hadis tarihini inceleyen en geniş eser görünümündedir. Eserin “Nakil Dönemi” ve “Son Dönem” başlıkları altında hicrî dördüncü asırdan sonraki dönemleri inceleyen ikinci ve üçüncü bölümleri ile “Oryantalistler ve Hadis” ve “İslâm Dünyası ve Hadis” başlıklarını taşıyan kısımları daha önce telif edilen kitaplarda bulunmayan konulardır.

Burada söz konusu eserlerin yazımında “hadis tarihi” anlayışını da ortaya koyan birkaç hususa daha dikkat çekilmelidir. Bunlardan birincisi istisnaları olmakla birlikte hadis tarihinin genellikle literatür esaslı olarak incelenmesidir. İkincisi ise, aynı anlayışın devamı olarak hadis tarihinin dönemlere ayrılmasındaki yaklaşımdır.

188 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 3.

Günümüzde konuyla ilgili çalışmalarda hadis tarihi genellikle “hıfz/hadislerin ezber yoluyla korunması”, “kitâbet/hafızaya yardımcı olmak ve unutulduğunda hatırlanmak amacıyla hadislerin özel notlar şeklinde yazılması”, “tespit” veya “tedvîn/hadislerin yazılı olarak toplanması”, “tasnif/hadislerin konularına veya râvilerine göre sınıflandırılması”, “tehzîb/ilk dört asırda yazılan temel hadis kaynakları üzerine yapılan çalışmalar” şeklinde dönemlere ayrılmaktadır.¹⁸⁹ Halbuki bu taksim M. Fuad Sezgin¹⁹⁰ ve İsmail Lütfi Çakan’ın¹⁹¹ da ifade ettikleri gibi hadis tarihinin değil hadis literatür tarihinin dönemleridir. Ancak günümüzde hadis tarihinin dönemleri olarak “hıfz”, “kitâbet”, “tedvîn”, “tasnif”, “tasnif sonrası” veya “tehzîb” şeklindeki yanlış anlayışın yaygın olduğu görülmektedir. Bu durumun özellikle oryantalistlerin hadislerin ilk asırlarda şifahî olarak rivâyet edildikleri iddialarına karşı başlangıçtan itibaren yazılı olarak nakledildiğini ortaya koyan çalışmaların¹⁹² etkili olduğu söylenebilir.

Hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren telif edilen “tabakât” başlığını taşıyan eserlerde râviler sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn nesilleri esas alınarak incelenmişlerdir. Bu anlayış sonraki dönemlerde de devam etmiş ve sözü edilen ilk üç nesil hadis usûlü eserlerinde ayrı tabakalar halinde incelendiği gibi hadis tarihinin dönemlere ayrılmasında da belirleyici olmuştur. Bu yaklaşım özellikle râviler arasındaki hoca-talebe ilişkisini dolayısıyla isnâddaki ittisâl ve inkıtâi tespitte önemli katkıları bulunsa da sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemlerinde hadis tarihinin gelişimini ortaya koyması açısından yeterli olduğu söylenemez.¹⁹³

Hadis tarihinin “mütekaddimûn” ve “müteahhirûn” şeklinde iki döneme ayrılarak incelenmesi gerektiği de ifade edilmektedir. Buna göre yaklaşık ilk beş asır “mütekaddimûn”, hicrî dokuzuncu yüzyıla kadar geçen süre ise “müteahhirûn” dönemi olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁴ Bu ayırımda gerek hadislerin gerekse hadis ilmiyle ilgili bilgilerin senedli bilgiler halinde verilmesi esas alınmaktadır. Buna göre hadisleri veya konuları isnâdlı olarak verildiği

189 Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, s. 223; Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, c. 1, s. 5.

190 M. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012, s. 25.

191 İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013, s. 26-27. Ayrıca bkz. Hasan Cirit, *Hadise Giriş*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013, s. 60-87.

192 İslâm dünyasında oryantalistlerin söz konusu iddialarına cevap vermek amacıyla hadislerin başlangıçtan itibaren yazılı olarak rivâyet edildiğine dair birçok çalışma yapılmıştır. M. Fuad Sezgin’in *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara 1956) ve Muhammed Mustafa el-A’zamî’nin *Dirâsât fi’l-hadîsi’n-nebevî* (Riyad 1981) isimli eserleri bunların tanınmışlarıdır.

193 Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 16.

194 İzmirli, *Hadis Tarihi*, s. 281-283.

dönem “mütekaddimûn”, isnâdsız verildiği dönem ise “müteahhirûn” dönem olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁵ Ancak burada da hadis ve hadis ilmiyle ilgili eserlerin isnâdlı veya isnâdsız olması başka bir ifadeyle literatür esas alınmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşımın da hadis tarihinin gelişimini ortaya koyması açısından yeterli olduğu söylenemez.

Son dönemde hadis tarihinin “oluşum dönemi”, “gelişim dönemi”, “açılım dönemi”, “daralma dönemi” ve “yeni dönem-dönüşüm dönemi” olmak üzere beş ayrı dönem olarak incelenmesi gerektiği de ifade edilmiştir.¹⁹⁶ Hadis tarihini oluşum, gelişim ve başarı veya başarısızlık esaslı olarak incelemeyi düşünen bu yaklaşımın henüz bir örneği bulunmamaktadır.

B. Teklifler

Hadis tarihini bilmek, hadis ilminin tarihsel süreçteki oluşum, gelişim, duraklama ve yeniden canlanma olarak nitelendirilen farklı süreçlerini öğrenmenin yanında hadis literatürünü ve ilmini doğru olarak kavramanın da temel şartlarından biridir. Ancak bunun gerçekleşebilmesi, öncelikle yukarıda söz konusu edilen eksiklikleri de dikkate alan bir hadis tarihi yazımını gerektirmektedir. Arzu edilen bir hadis tarihi yazımı için aşağıdaki prensiplerin dikkate alınması, hadis ilmi ve literatürünün tarihsel serüvenini anlamaya, farklı hadis anlayışlarının tarihî ve kültürel arka planlarını kavramaya önemli katkılarda bulunacaktır.

Buna göre Hadis Tarihi:

1. Başlangıçtan günümüze kadar olan süreyi kapsamalı,
2. Hadis tarihinin dönemlere ayrılmasında şahıs, eser değil, tarihî bakış açısıyla hadis ilminin gelişmesinde etki ve katkısı bulunan siyasî, sosyal, kültürel tüm unsurları dikkate almalı,¹⁹⁷
3. Tarihî süreçte İslâm düşünce ekollerinin hadis anlayışları ve hadis ilminin oluşumuna etki ve katkıları dikkate alınarak tarafsız bir şekilde değerlendirmeli,
4. Tarihî süreçte İslâm düşünce ekollerinin hadis anlayışları ile ilgili değişim ve dönüşümleri tespit etmeli,
5. Özellikle son dönemde oryantalistlerin hadisle ilgili yaklaşımları, çalışmaları ve kullandıkları terimleri tespit edip değerlendirmelidir.

Hadis tarihi yazarı, hadis formasyonu yanında tarih formasyonuna da sahip olmalıdır. Böylece hadis tarihi incelenirken kişi, nesil, siyasî, sosyal ve kültürel

¹⁹⁵ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 217.

¹⁹⁶ Özafşar, “Hadisin Neliği Sorunu ve Akademik Hadisçilik”, 47-49; Bağcı, *Hadis Tarihi*, s. 15-17.

¹⁹⁷ Bu hususlardaki teklifler için ayrıca bkz. Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihî Arka Planı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999, s. 13.

şartlar ile İslâm düşünce tarihinde hadislerin Hz. Peygamber’e aidiyetini tespitten ve yorumlanmasından kaynaklanan sebeplerle oluşan ekollerin hadis anlayışları doğru olarak ortaya konulacaktır. Özellikle son dönemde başta oryantalistler olmak üzere hadis ve hadis ilmi hakkındaki farklı görüş ve yaklaşımların tarihsel arka planları ile kaynakları daha doğru olarak tespit edilecektir.

Hadis İliminde “Tarih” Anlayışı ve “Hadis Tarihi” Yazıcılığı

Ahmet YÜCEL

Özet

Hadis ilminde tarih anlayışı, hadisın kaynağına aidiyetini/sıhhatini tespitle ilgili olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Hadislerin kaynağına aidiyetini belirlemede hoca-talebe ilişkisini tespit, hoca ve talebenin vefat ve mümkünse doğum tarihlerini bilmeyi gerektirmektedir. Râvinin, kendisinden rivâyette bulunduğu hocasının dönemine yetişip yetişmediği, yetişmişse onunla karşılaşp karşılaşmadığı, karşılaşmışsa ondan hadis alıp almadığı gibi hususların belirlenerek isnâddaki inktâ‘, irsâl, tedlis gibi kusurların tespiti önem arz etmektedir. Dolayısıyla hadis ilminde “tarih” denildiğinde genel tarih değil, konusu gereği “râviler tarihi-biyografisi” kastedilmektedir. Bu sebeple klasik dönemde râvilerle ilgili tarihten bahsedilse de bir ilim tarihi olarak “Hadis Tarihi”nden söz edilemez. 1924 tarihinde medreselerin lağvedilmesiyle dinî tedrisat için açılan İstanbul Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi’nde “Tefsir ve Tefsir Tarihi”, “Hadis ve Hadis Tarihi”, “Kelam Tarihi”, “Tasavvuf Tarihi” gibi temel İslâm bilimlerinin tarihi ile ilgili dersler okutulmasının kararlaştırılmasından sonra İslâm tarihinde ilk defa temel İslâm bilimlerinin tarihini ele alan dersler konulmuştur. “Hadis Tarihi” dersi de bunlardan biriydi. “Hadis Tarihi” yazıcılığı da bu tarihten sonra başlamış ve ihtiyaç ve imkânlara göre süreç içinde gelişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Hadis Tarihi, Hadis Tarihi Yazıcılığı, Rical İlimi, Tabakat.

The Concept of History in Hadīth Science and the Historiography of Hadīth

Ahmet YÜCEL

Abstract

The concept of history in the science of Hadīth has emerged and developed pertaining to the search for authenticity of hadīths. To determine the authenticity of a hadīth, it is important to notice the teacher-student relationship which requires information about their dates of death along with the birth dates, if possible. Knowing these dates is significant to identify whether they are contemporaries or not and to assure if they have met and narrated from each other by which some issues in the chain such as 'inkitā', irsāl and tadrīs can be determined. Therefore, the concept of history here does not refer to history as a field or science in its broader sense but rather the biographies of the narrators. For this reason, we cannot make reference to a history of Hadīth as a history of science in the classical period even though there is such thing as history of narrators. History of Hadīth, in the Islamic history, was included in the curriculum as a lecture along with others such as "Tafseer and history of Tafseer", "history of Kalam" and "history of Tasawwuf" which were agreed upon to be involved, and was taught for the first time in Darulfünûn İlahiyat Fakültesi which was opened after the abolishment of the madrasas in 1924. Historiography of Hadīth also started from this date on and progressed in the course of time according to needs and amenities.

Keywords: History, History of Hadīth, Historiography of Hadīth, 'İlm al-Rijāl, Bibliographic Dictionaries.